

UDC 338.43:63

YU ISSN 0352-3462

**EKONOMIKA
POLJOPRIVREDE**

CONTENT

Dr Milan R. MILANOVIĆ AGRICOMPLEX IN THE ECONOMIC STRUCTURE OF THE FR YUGOSLAVIA - IMPORTANCE AND CHANGES 1955-2000.....	111
Dr Drago Cvijanović, dr Vesna POPOVIĆ MARKET ORIENTED ENTERPRISES, PRECONDITION FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN THE AGROBUSINESS OF SERBIA.....	129
Dr Petar GOGIĆ SPECIFICITIES OF CURRENCY FLOW FORMATION FOR INVESTMENT EVALUATION IN AGRICULTURE.....	137
Dr Jeremija SIMIĆ, dr Simo STEVANOVIĆ TRANSFORMATION OF THE AGRICULTURAL BUDGET INTO A FINANCIAL INSTITUTION.....	151
Dr Hristivoje PEJČIĆ ESTRANGING FROM THE ORIGINAL COOPERATIVE MOVEMENT.....	163
Mr Ljubomir BASTAJIĆ MUTUAL COMPETITIVENESS OF DIFFERENT WAYS OF AGRICULTURAL PRODUCTS SALE ON FARMS.....	173
Dr Ratomir MILANOVIĆ SMALL BUSINESS AND ENTREPRENEURSHIP IN DOMAIN MEDICINAL PLANTS.....	187
Book Reviews.....	199

UDC 338.43:63

YU ISSN 0352-3462

ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ

Год. 49, Бр. 3-4 (111-203), 2002

Београд

ЧАСОПИС

◊ ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ ◊

Основан 1954. године

Издају

Савез пољопривредних инжењера и техничара Југославије
Друштво аграрних економиста Југославије

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Проф. др Милан Р. МИЛАНОВИЋ

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

др Богдан БУЛАТОВИЋ, др Милан Р. МИЛАНОВИЋ, др Миладин ШЕВАРЛИЋ,
академик Владимир Александрович ДОБРИЊИЋ, академик Чаба ЧАКИ,
др Лазо МИХАИЛОВИЋ, др Србољуб ИВАНОВИЋ, др Зорица ВАСИЉЕВИЋ,
др Бранислав ВЛАХОВИЋ, др Владимир ГРБИЋ, др Симо СТЕВАНОВИЋ

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

др Душан АНТОНИЋ, Агробанка, Београд; др Бранислав ВЕСЕЛИНОВИЋ,
Економски факултет, Суботица; др Драгић ЖИВКОВИЋ, Пољопривредни факултет,
Београд; др Живота ЈОВАНОВИЋ, Институт за кукуруз Земун Поље, Београд;
Војислав КНЕЖЕВИЋ, Задружни савез Југославије; др Петар МАРКОВИЋ, академик;
др Драган МАРКОВИЋ, Министарство пољопривреде и водопривреде Србије;
др Милан Р. МИЛАНОВИЋ, Савезно министарство привреде и унутрашње трговине,
Београд; др Небојша НОВКОВИЋ, Пољопривредни факултет, Нови Сад; др Зоран
ЊЕГОВАН, Економски институт, Београд; др Љубомир ПЕЈОВИЋ, Биотехнички
институт, Подгорица; др Перо ПЕТРОВИЋ, Институт за међународну политику и
привреду, Београд; др Светислав ПЕТРОВИЋ, Агрономски факултет, Чачак;
др Милан ПРОСТРАН, Привредна комора Србије; др Вељко РАДОЈЕВИЋ, БАГ-
ДЕКО, Бачко Градиште; др Драган РЕНОВИЋА, Шећерана Зрењанин; др Јеремија
СИМИЋ, Београд; др Данило ТОМИЋ, Регионална Привредна комора, Нови Сад;
др Драго ЦВИЈАНОВИЋ, Институт за економику пољопривреде, Београд;
др Олга ЧУРОВИЋ, Индустријско биље, Нови Сад.

Лектор

Никола МАРИНОВИЋ

Часопис суфинансирају

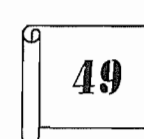
Савезни секретаријат за науку и развој и
Министарство за науку, технологије и развој Републике Србије

Адреса уредништва

БЕОГРАД, Кнеза Милоша 9/1; тел/факс (+381) 11/ 3244-317; E-mail: spitj@ptt.yu

UDC 338.43:63

YU ISSN 0352-3462

ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ

Савез пољопривредних инжењера и техничара Југославије

Друштво аграрних економиста Југославије

Београд, јул-децембар, 2002. године

САДРЖАЈ

Др Милан Р. МИЛАНОВИЋ АГРОКОМПЛЕКС У ЕКОНОМСКОЈ СТРУКТУРИ СР ЈУГОСЛАВИЈЕ - ЗНАЧАЈ И ПРОМЕНЕ 1955-2000.	111
Др Драго Цвијановић, др Весна ПОПОВИЋ МАРКЕТИНГСКА ОРИЈЕНТАЦИЈА ПРЕДУЗЕЋА УСЛОВ РАЗВОЈА МАЛИХ И СРЕДЊИХ ПРЕДУЗЕЋА У АГРОБИЗНИСУ СРБИЈЕ.....	129
Др Петар ГОГИЋ СПЕЦИФИЧНОСТИ ФОРМИРАЊА НОВЧАНИХ ТОКОВА ЗА ОЦЕНУ ИНВЕСТИЦИЈА У ПОЉОПРИВРЕДИ.....	137
Др Јеремија СИМИЋ, др Симо СТЕВАНОВИЋ ПРЕТВАРАЊЕ АГРАРНОГ БУЏЕТА У ФИНАНСИЈСКУ ИНСТИТУЦИЈУ	151
Др Христивоје ПЕЛЧИЋ УДАЉАВАЊЕ ОД ИЗВОРНОГ ЗАДРУГАРСТВА У НАШОЈ ПРАКСИ.....	163
Мр Љубомир БАСТАЈИЋ МЕЂУСОБНА КОНКУРЕНТНОСТ РАЗЛИЧИТИХ НАЧИНА ПРОДАЈЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА НА ЗЕМЉОРАДНИЧКИМ ГАЗДИНСТВОМА.....	173
Др Ратомир МИЛАНОВИЋ МАЛИ БИЗНИС И ПРЕДУЗЕТНИШТВО У ДОМЕНУ ЛЕКОВИТОГ БИЉА	187
Прикази књига.....	199

**АГРОКОМПЛЕКС У ЕКОНОМСКОЈ СТРУКТУРИ
СР ЈУГОСЛАВИЈЕ -ЗНАЧАЈ И ПРОМЕНЕ 1955-2000.**

Милановић¹, М.

Извод

Промене структурне позиције агрокомплекса као специфичног субсистема у економској структури СР Југославије, овде је разматран компаративно-историјским методом, обухватајући унутрашње промене у периоду од преко четири деценије, и позицију у односу на европску аграрно-економску структуру на крају протеклог века. Глобална оцена значаја агрокомплекса изводи се аналитичким праћењем промена три параметра: (1) удео у формирању друштвеног производа, (2) допринос креирању укупне запослености и (3) учешће у креирању спољнотрговинског биланса. Посебну пажњу узаслужује оцена економског значаја агрокомпеса у породичној економији и потрошњи, односно трошковима и квалитету исхране становништва, што простор овде нажалост не дозвољава. Документационо-аналитичка основа овог рада јесу подаци југословенске статистике, FAO database и EUROSTAT, као и резултати других ауторових истраживања посебно они објављени у монографији Прехрамбена индустрија СР Југославије 1980-2000 године.

Кључне речи: агрокомплекс, агроиндустрија, друштвени производ, запосленост, спољно-трговински биланс, компаративна структура.

1. Структурно позиционирање агрокомплекса

У привредно-индустријској и економско-социјалној структури Југославије, позиција агроиндустрије имала је и има релативно врло велики значај, како директно у оквиру укупне индустрије, тако и заједно са пољопривредом у оквиру агрокомплекса целокупне привреде. Као спе-

¹ Др Милан Р. Милановић, виши научни сарадник, Савезно министарство за привреду и унутрашњу трговину.

цифичан сегмент индустрије, чије су основне сировине биолошки материјали добијени као продукти процеса пољопривредне производње, агроиндустрија се може и објективно мора анализирати заједно са пољопривредом у оквиру агрокомплекса. Сам агрокомплекс се може дефинисати као велики економски субсистем који чине три његова велика сегмента: (1) предфармске делатности, тј. индустрија средстава за производњу, односно производња индустријских инпута за аграр; (2) примарна пољопривреда, као производња аграрних сировина за прераду и производњу хране и (3) постфармске делатности, односно прерада, промет и потрошња финалних прехрамбених производа.

Структурно позиционирање агрокомплекса¹⁾ као ширег привредног субсистема, односно његово место и улога у развоју националне економије, може се утврђивати и оцењивати на више различитих начина. Овде се опредељујемо да тај значај глобално оценимо преко вишегодишњих промена три поуздана индикативна параметра: (1) удео овог комплекса у формирању друштвеног производа; (2) допринос формирању укупне запослености и (3) учешће у креирању спољнотрговинског биланса.

2. Агрокомплекс у друштвеном производу

Економске доктрине и стечена искуства аграрног развоја у свету, упућују на закључак да са повећањем нивоа укупне друштвено економске развијености опада релативни значај пољопривреде у економској и социјалној структури сваке националне економије. Економски развој готово свих земаља у свету карактерише законита тенденција релативног смањивања удела пољопривреде у формирању укупног друштвеног производа, као и апсолутно и релативно смањивање удела пољопривредног становништва у укупном становништву. Стога се степен укупне економске развијености неке земље може мерити и транспарентно изражавати преко ових параметара, као индикатора законите тенденције привредног раста и друштвеног развоја.

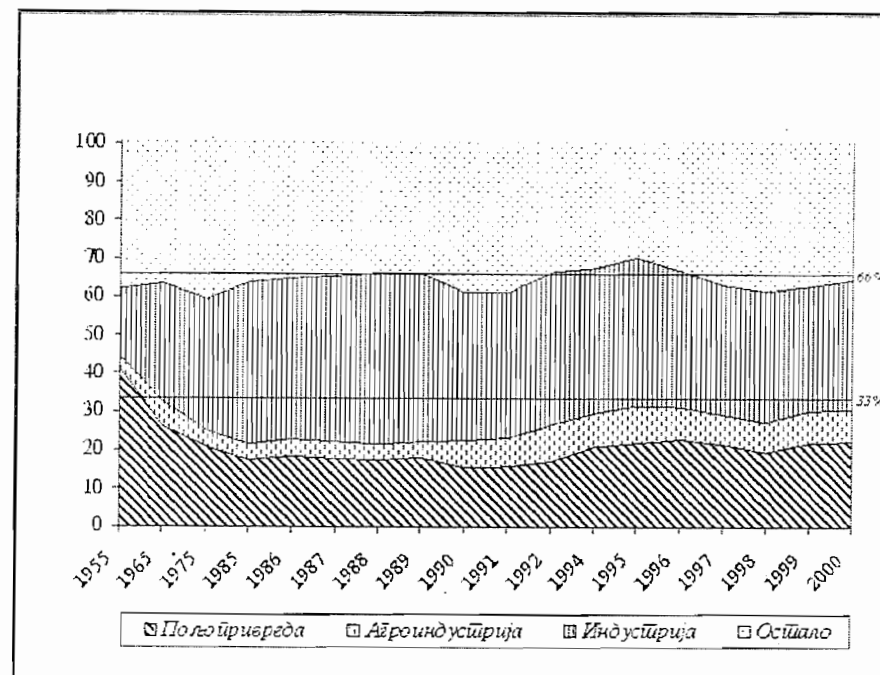
Југославија као целина и простор данашње државе СР Југославије, током неколико претходних деценија имала је релативно интензиван укупан друштвено-економски развој. Међутим, такав темпо развоја заустављен је у последњој деценији протеклог века. Почетак новог века СР Југославија до-

¹⁾ За потребе одговарајућих аналитичких компарација, агрегатни појам агрокомплекса, поред агроиндустрије дефинисане као скуп четири индустријске гране, обухвата и пољопривреду и рибарство као посебну област делатности прма ЈКД. Дакле, овде је: пољопривреда (1) + агроиндустрија (2) = агрокомплекс (3).

чекује као земља са неповољном укупном социоекономском структуром, са високим учешћем примарне пољопривредне производње и доминантним учешћем агрокомплекса у структури друштвеног производа. Заустављени раст и изгубљени а очекивани (могући) и потребни темпо развоја, првенствено су последица неколико међусобно повезаних *неекономских* фактора: (а) насилне сецесије и распада јединственог тржишта раније државе СФРЈ (1991.); (б) увођења међународних санкција, најпре Европске уније (1992.); затим економске изолације по резолуцијама СБУН (1992. и касније), и (в) бруталне војне агресије НАТО и ратних разарања (1999). Уз ове факторе треба имати у виду и ефекте процеса економских реформи и транзиције, који су започети и остваривани у вишеструко неповољном и сасвим атипичном спољноекономском и политичком окружењу.

Графикон 1. Агрокомплекс у структури друштвеног производа (укупна привреда = 100)

Fig. 1. Agricomplex in the structure of the social product (total economy = 100)

Агрокомплекс је све до почетка деведесетих година показивао сталну тенденцију пораста друштвеног производа. Истина, тај раст је био осетно спорији у односу на укупну привреду. То је претежна последица споријег раста примарне пољопривредне производње, док, с друге стране, агроиндустрија бележи интензивније повећање друштвеног производа.

Примарна пољопривреда је у врло дугом (вишедеценијском) периоду (1955-2000) реално највећи обим производње достигла средином осамдесетих и на самом почетку деведесетих година, док је у агроиндустрији максимална производња остварена у другој половини осамдесетих година (види граф 1.). Ако у тој компаративно-аналитичкој слици као базу означимо ниво оствареног друштвеног производа у 1955. години, онда је максимум обима друштвеног производа пољопривреде који је достигнут 1991. године (изражен у сталним ценама, 1972), већи за 2,33 пута. Тај раст је у истом раздобљу код агроиндустрије вишеструко већи, односно највећи обим агроиндустријске производње (1987) чак је за 7,14 пута већи него у базној години.

Истовремено је, међутим, друштвени производ укупне индустрије повећан за 13,01 пута (1989), а целе привреде за 5,26 пута. Стога је учешће агроиндустрије, а нарочито пољопривреде па и целог агрокомплекса, све до средине осамдесетих година релативно нагло опадало: удео пољопривреде је са око 41% у 1955. години опао на најнижи ниво од око 17% 1985. док је индустријски део агрокомплекса у истом периоду повећао своје учешће са 3,18% на 4,24%.

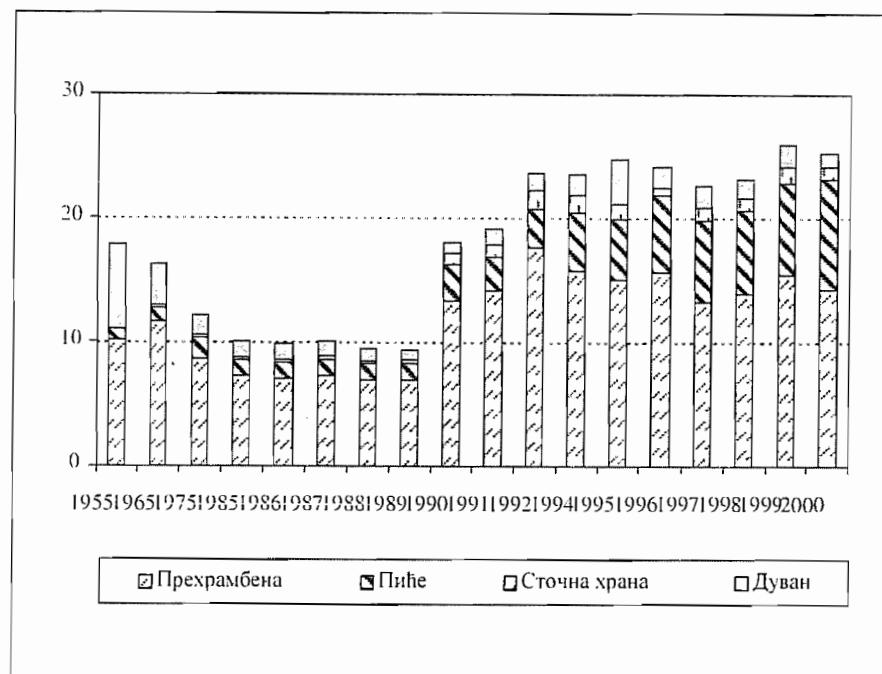
Петогодиште 1986-1990, које је у текућој економској и развојној политици означавано као период "економске стабилизације", фактички је фаза потпуне *релативне стагнације* агрокомплекса у укупној економској структури (друштвеног производа), и то: примарне пољопривреде на око 17-18%, а агроиндустрије на око 4,2-4,5%, односно целог агрокомплекса на око 22%. Сама агроиндустрија у укупној индустрији у том периоду је такође стагнирала на око 10% (види граф. 2).

Ескалација економске кризе, пад извоза и претећи распад југословенског тржишта, утицали су на почетак наглог опадања индустријске производње. "Отпорност" агрокомплекса на погоршане економске услове, резултирала је позиционим скоком овог привредног субсистема у структури оствареног друштвеног производа. Наиме, почетком деведесетих, с једне стране, долази до убрзаног опадања друштвеног производа укупне индустрије а, с друге, уз стагнирање и блажи пад пољопривреде и агроиндустрије, долази до релативног повећања удела агрокомплекса у укупној

привредној структури. Оваква *развојна инверзија* последица је, пре свега, неекономских фактора који су већ описани.

Графикон 2. Агроиндустрија у структури укупне индустрије (индустрија укупно = 100)

Fig.2. Agroindustry in the structure of the total industry (total industry = 100)

Ако се посматрају дугорочне промене привредне структуре у оквиру самог агрокомплекса, могу се уочити две тенденције супротног смера: прво, релативно опадање удела примарне пољопривредне производње и, друго, константан пораст удела прехранбене индустрије. Прва тенденција - опадање удела пољопривреде, зауставља се крајем осамдесетих година и поново мења смер ка нагом релативном повећању до средине деведесетих и каснијој стагнацији тога удела.

Различите тенденције ових економских агрегата могу се, поред осталог, објаснити променама у кретању и односима цена произвођача примарних пољопривредних производа и финалних цена производа прехранбене ин-

дустије. На то указују различити индекси друштвеног производа пољопривреде и агроиндустрије, зависно од тога да ли су исказани у сталним или текућим ценама, односно различито учешће ових агрегата у друштвеном производу укупне привреде.

Наведени односи упућују на закључак да повећање релативног удела агроиндустрије у друштвеном производу укупне привреде и индустрије, које је регистровано у последњој деценији, није само резултат чињенице да су ове индустријске гране, захваљујући расположивим домаћим аграрно-сировинским ресурсима, наставиле и одржале производњу и у условима ванредних поремећаја изазваних економским санкцијама. Одређени утицај супротност смера, који је тешко квантификовати, несумњиво има њихов специфичан положај на тржишту и улога пуког снабдевања становништва основним животним намирницама. У тим годинама економске кризе аграрна политика је, с једне стране, не само давала могућност обезбеђивања пољопривредних сировина по релативно ниским ценама за прехранбену и укупну агроиндустрију, него је, с друге стране, социјална политика захтевала и финалну потрошњу хране по релативно ниским (неекономским) ценама. Стога се може рећи да је стварни допринос како примарне пољопривредне производње, тако и укупне агроиндустрије, не само тржишној економској, него укупној и социјално - политичкој стабилности у том периоду, био релативно знатно већи него што показују подаци о њеном иначе високом - једнопетинском, односно готово једнотрећинском уделу у структури друштвеног производа Југославије.

3. Запосленост и продуктивност у агрокомплексу

Пратећи општа друштвено-економска кетања и развој до краја осамдесетих година, све привредне делатности, као и све гране агроиндустрије, повећавале су број запослених радника. Иста тенденција се бележи и у области пољопривреде, с тим што треба имати у виду да се ови подаци односе на друштвени сектор, док је на приватном сектору испољена тенденција смањивања броја активних пољопривредника. Као резултат такве тенденције, укупан број радника у привредним делатностима је у 1990. години био готово удвостручен у односу на 1965. годину. Овде се и завршава период не само радно него и капитално интензивнијег индустријског развоја и повећавања броја запослених радника. Наступа фаза кризе и привредне рецесије и опадања броја укупно запослених, посебно у привредним делатностима и индустрији.

Слично општој тенденцији, и у агроиндустрији је у овом периоду до 1990. године повећаван број радника, с тим што је изузетак индустрија дувана.

где је дошло до значајног опадања броја запослених у односу на стање крајем шездесетих година. У пољопривреди је, након периода опадања седамдесетих година, дошло до поновног раста броја радника, тако да је цео агрокомплекс 1990. године запошљавао за четвртину више радника него неколико деценија раније.

Бржи темпо запошљавања у ванаграрним делатностима, довео је до смањивања релативног удела агрокомплекса у гранској структури запослених, са око 13% у 1965. години на око 9% у 1990. години. (граф. 3). Истовремено је дошло до суштинских структурних промена у оквиру агрокомплекса. Док је 1965. број запослених у примарној пољопривреди (око 117.000) био двоструко већи него у делатностима индустријске прераде пољопривредних производа - агроиндустрији (око 64.000), њихов број се осамдесетих година готово изједначио, да би 1990. године број запослених у агроиндустрији, захваљујући повећању запослености управо у производњи прехранбених производа и индустрији пића, био за неколико хиљада већи него у самој примарној пољопривреди.

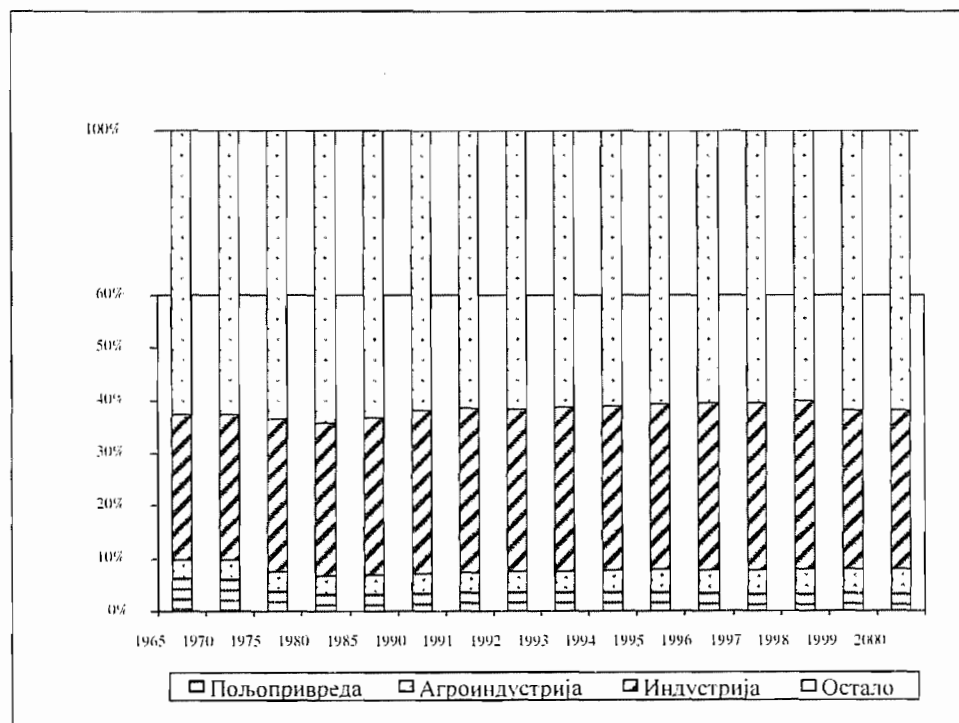
Почетком деведесетих година, након сецесије и распада тржишта раније државе и увођења међународних санкција, на простору СР Југославије долази до наглог опадања укупне економске активности. То је праћено и наглим опадањем укупног броја легално запослених, који је са око 2.641.000. у 1990. опао чак за око 730.000 радника (или за око 28%), док је у индустрији тај пад био још већи (око 33%).

Пад запослености био је знатно блажи у целом агрокомплексу (24%), а пре свега у агроиндустрији (13%). Шта више, међу ретким гранама у којима је током овог периода дошло до повећања запослености, две су агроиндустријске гране - производња пића и индустрија дувана. Тако је агроиндустрија у целини, али и све њене гране појединачно, повећала свој релативни значај у укупној запослености са 4,75% у 1990. на максималних 5,87% у 1998. години, односно на 5,72% у 2000. години. Занимљиво је да је истовремено дошло до значајног пада запослености у друштвеном сектору примарне пољопривреде (око 36%), тако да је крајем те деценије у целом агрокомплексу било запослено око 186.000 радника (109.000 у агроиндустрији и 77.000 у примарној производњи), или 9,7% укупно запослених, односно 11,7% запослених у свим привредним делатностима.

Хронично ниска искоришћеност инсталисаних капацитета у агроиндустрији, упућује на претпоставку да као резултат динамике повећања броја радника, у агроиндустријској производњи постоји латентна незапосленост. Но, компаративно посматрано у односу на укупну привреду и индустрију, агроиндустрија је крајем протекле деценије имала релативно висок ниво

продуктивности рада. Мерено просечним друштвеним производом (у текућим ценама) по запосленом, *продуктивност у агроиндустрији* је била за око 40% виша него у целој привреди, односно за око 55% виша него у индустрији. При томе, неке гране агроиндустрије, и то индустрија пића и индустрија дувана, имале су троструко већу просечну продуктивност, иако су то једине гране у којима је, и у условима санкција и изолације, дошло до повећања броја радника.

Графикон 3. Промене гранске структуре запослених (у %)
 Fig. 3. Changes in the employee structure (%)

Разматрање значаја агроиндустрије и целог агрокомплекса са аспекта ефективне запослености становништва, објективно није могуће без узимања у обзир и оних лица која *стално или повремено* обављају посао у производњи на *приватном пољопривредном имању* или неки други посао у вези са производњом и прометом пољопривредно-прехранбених производа (зелена пијаца, продаја робе на улици и сл.).

Ово је неопходно из два разлога: прво, зато што претежно дуална својинска структура примарне пољопривреде, са доминантним учешћем приватних газдинстава (1997. године: 85.0% обрадивих површина, 91.8% условних грла стоке, 82,5% друштвеног производа пољопривреде), подразумева да је то доминантна сировинска база за агроиндустрију, и да је у том примарном производу, који као инпут улази у индустријску прераду, већ садржана одређена количина рада пољопривредника, што ће битно утицати на цену финалног прехранбеног производа; друго, због одговарајућих међународних компарација и оцене могућности изнуђеног додатног запошљавања у пољопривреди након агресије НАТО и разарања индустрије и инфраструктуре, што би за последицу могло имати опадање аграрне продуктивности, даље екстензивирање и смањивање укупних развојних перформанси југословенске пољопривреде и агроиндустрије.

Прецизнији статистички подаци о укупној запослености у пољопривреди, нажалост, не постоје. Према анкети о радној снази¹¹ (коју сваке године у октобру месецу спроводи Савезни завод за статистику), процењује се да у Југославији има око 500.000 пољопривредника (1999. год. 530.000, 2000. год. 498.000), што чини око 13% активног становништва старијег од 15 година. Ако се пољопривредницима (под којим се појмом подразумевају лица која средства за живот обезбеђују искључиво радом у пољопривреди, без обзира да ли раде на властитом или туђем пољопривредном имању), додају и "помажући чланови у домаћинству" (према статистичкој методологији, то су лица која више од 15 сати седмично обављају неки посао на имању), чији број је оцењен на око 160.000, онда се процењује да је у примарној пољопривреди на приватном поседу запослено око 660.000 становника, односно око 17.3% укупно активног становништва. Заједно са лицима запосленим у предузећима (друштвени сектор - правна лица са друштвеном, задружном и државном својином) у пољопривреди и агроиндустрији (око 186.000), може се закључити да је у агрокомплексу директно запослено око 846.000 лица, или око 22.6% укупно економски активних лица. Овако процењени обим и удео агрокомплекса у запослености (22.6%) је осетно мањи од процењеног директног удела овог великог привредног субсистема у укупном друштвеном производу (27,14%) југословенске националне економије. Такође, треба имати у виду да је према попису становништва из 1991. године (последњи попис чији су коначни резултати објављени), пољопривредно становништво (1.738.078 лица) чини-

¹¹ Савезни завод за статистику, Саопштења, бр. 025 од 07.02.2000. и бр. 073 од 17.04.2001. године.

ло 16,7% укупног становништва, односно да је 61,1% од тог броја (1.061.488 лица) било економски активно.

Независно од проблема несавршености извора и обрачуна података, неспорно је да је процењени удео економски активног становништва у југословенској пољопривреди и агроиндустрији неколико пута већи него у Европском окружењу¹⁾

Агрокомплекс у спољнотрговинском билансу

Пољопривреда и агроиндустрија су дуго година означаване узданицом југословенске економије на међународном тржишту. У периоду велике енергетске кризе у свету крајем седамдесетих година ("нафтни шок"), одомаћила се синтагма "храна је наша нафта". Ескалирањем дужничке кризе и наших плагнобилансних проблема, у политичким али и у привредним круговима, форсирана је теза "извоз по сваку цену".

Агроеколошки потенцијали и достигнути ниво примењене технологије у агроиндустријској производњи, реална потражња на аграрним тржиштима у свету и напори да се институционализује и организује овај део производње, основано су упућивали на реалност захтева и очекивања за експанзију аграрног извоза. Кључна препрека у остваривању таквих опредељења, поред степена конкурентности домаћих производа, јесте стално присутан (директан или индиректан), аграрни протекционизам и интервенционизам развијених земаља на аграрном тржишту, које у циљу заштите сопствене производње издашно субвенционису и произвођаче и извознике аграрних производа.

Југославија је, истовремено штитећи сопствену производњу и тражећи своју шансу на светском аграрном тржишту, покушавала да институционално и уз помоћ државног буџета решава ове проблеме, у чему је седамдесетих и почетком осамдесетих година имала запажене успехе. Овде, међутим, треба имати у виду да је територија данашње СР Југославије била првенствено аграрно-сировинско произвођачко подручје, а да су предузећа из других (северних) делова тадашње заједничке државе, релативно више били финализатори и извозници. У том светлу треба посматрати и раније и новије резултате извоза, који је био резултат не само обима и структуре агроиндустријске производње, него и карактеристика структуре и дистрибуције куповне снаге домаћег тржишта.

¹⁾ Према уделу активног пољопривредног становништва у укупно активном становништву, Југославија има 4,1 пута више запослених у пољопривреди него Европска унија, чији је просек 4,3% (најмање 1,5% Уједињено Краљевство, највише Грчка 17,0%).

Ригидан спољнотрговински систем, политика потпуног обезбеђивања потреба домаћег тржишта хране из сопствених извора (принцип самодовољности), нестабилност и цикличност обима производње у пољопривреди, као и честе промене политике, робних режима и других административно-економских услова извоза, утицали су да трендови аграрног извоза буду врло нестабилни. Током осамдесетих година, нарочито крајем те деценије, уочава се тенденција смањивања релативног значаја агроиндустрије у спољнотрговинској размени. Међутим, заоштравањем економске кризе, релативан значај пољопривреде и агроиндустрије, слично променама кретања у структури друштвеног производа и запослености, јача и у спољнотрговинском билансу.

Разматрање извозног потенцијала агроиндустрије и њеног места у економској структури, овде се углавном своди на анализу кретања обима и структуре извоза и увоза, односно салдо-биланса спољне трговине аграрних производа, разврстаних према Стандардној класификацији¹⁾, која обухвата одређене секторе, одсеке и групе производа. С обзиром на специфичности овог статистичког разврставања, односно тешкоће које прате раздвајање пољопривредних производа (као непрерађених сировина), с једне, и прехрамбених (агроиндустријских) производа, као финалних продуката прераде у агроиндустријским гранама, односно производа припремљених за непосредну потрошњу, предмет пажње су пољопривредно-прехрамбени производи, који обухватају: сектор 0 - храна и живе животиње; сектор 1 - пиће и дуван; неки производи из сектора 2 - сирове материје, нејестиве (одсек 22 - уљано семење и уљани плодови), и сектор 4 - животињска и биљна уља и масти. Оваквим агрегирањем производа, очигледно је, у структури аграрног извоза и увоза обухваћени су и неки примарни пољопривредни производи (жива стока и житарице, нпр.), али се претежан обухват односи управо на производе који су резултат економско-технолошких процеса дораде и прераде у агроиндустријским гранама.

Нестабилна примарна пољопривредна производња, радикалне промене у структури домаћег тржишта, забране и екстерна спољнотрговинска ограничења, изнуђено прилагођавање унутрашњег економског система са карактером арбитрарности и спољнотрговинске рестриктивности, нису били елементи повољног, већ насупрот - несумњиво изузетно неповољног развојног амбијента у коме би агроиндустријски извоз могао имати стабилне резултате у последњој деценији.

¹⁾ Класификација извоза и увоза робе у спољној трговини врши се према номенклатури статистике спољне трговине, која се базира на Стандардној међународној трговинској класификацији ОУН (СИТЦ), 1988. Рев. 1. за касније године Рев. 3.

Табела 1. Глобални салдо-биланс аграрног извоза и увоза
Table 1. Global balance of agricultural export and import

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Аграрни извоз (мил. УСД)	587	459	699	370	436	520	378	399	323	290
Аграрни увоз (мил. УСД)	482	283	523	256	326	551	678	553	340	345
Салдо аграра (мил. УСД)	105	176	176	124	110	- 31	- 300	- 154	- 17	- 55
Покривеност аграрног увоза извозом (%)	122	162	134	144	134	94	56	72	95	84
Учешће аграрног у укупном извозу (%)	12,5	18,5	24,0	24,9	23,4	25,7	14,1	13,9	21,6	16,8

И поред тенденције опадања, релативни значај аграрног у укупном извозу је у условима привредне рецесије и економске блокаде значајно повећан. Евидентно да је са продубљавањем кризе, као последице међународне изолације и поштравања санкција, аграрни сектор показивао релативно највећи степен резистентности, како у производњи, тако и у извозу. Управо стога овај сектор је имао и апсолутно и релативно већи значај у југословенској економској структури, с обзиром на знатан пад индустријске производње и укупне спољнотрговинске размене.

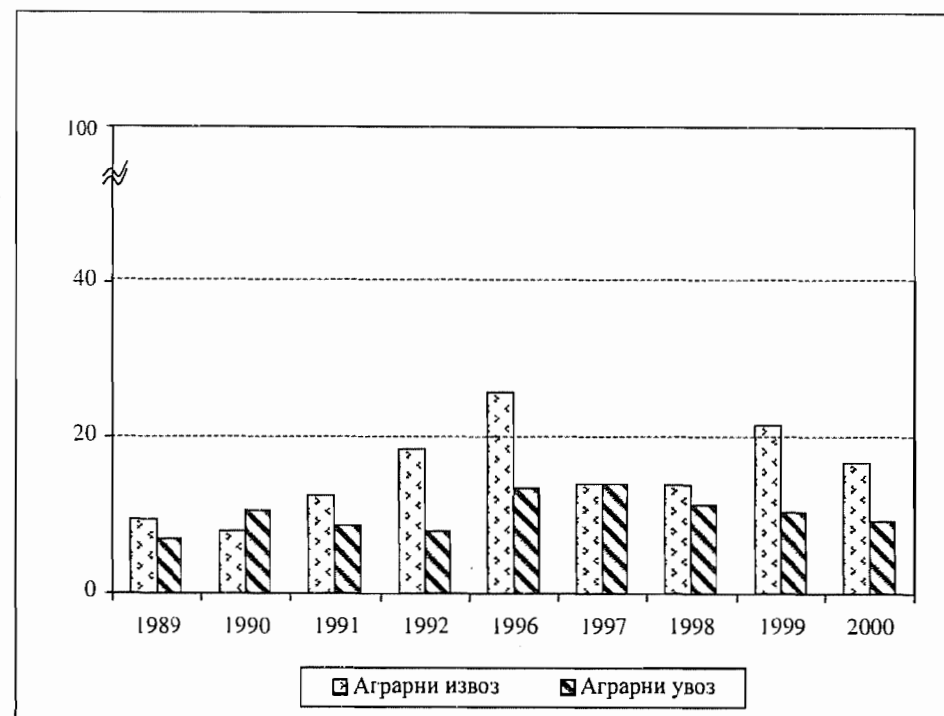
Ако би се могло приговорити коректности, односно методолошкој непотпуности при коришћењу критеријума удела аграра у друштвеном производу као израза нивоа укупне економске развијености, сличну примедбу могао би да трпи и показатељ удела аграрног извоза у укупном извозу једне земље. Овде би, међутим, то на извесан начин могао бити израз дубине економске кризе. То отвара питање да ли глобална структура друштвеног производа има закономеран утицај на глобалну расподелу друштвеног богатства. Односно, да ли стабилност општих економских услова или њихова измена утичу на промену саме структуре друштвеног производа, па последично и на односе у његовој расподели.

Не може се спорити позитиван утицај повољног општег извозног амбијента на обим и динамику извоза аграрних производа. Ако као такве, још увек

условно макроекономски стабилне (релативно) у односу на касније године дубоке кризе, означимо последње две године претпоследње деценије (1989, 1990), онда видимо да је аграрни извоз чинио између 8% и 9% укупног извоза. Али, са заштравањем општих амбијенталних услова, продубљавања економске кризе, дубоком рецесијом и наглим падом друштвеног производа и последично са опадањем обима укупног извоза, релативна позиција аграра се нагло опоравља. У следећој години (1991) аграрни извоз достиже чак свој апсолутни максимум (582 мил. УСД) а чини 12,5% укупног извоза, да би, са започетим санкцијама и наглим падом укупног извоза (чак за 47%), аграрни извоз одржао ниво из 1990. године (465 мил. УСД) и тако већ представљао близу једну петину (18,6%) укупног извоза.

Графикон 4. Кретање структурног удела агрокомплекса у укупном извозу и увозу (привреда укупно = 100)

Fig. 4. Trends in the structure share of agrocomplex in the total export and import (economy total = 100)

Читава последња деценија заправо је обележена изразитим падом и годишњим осцилацијама укупног извоза, тако да је вредност укупног извоза 1999. године (1.498 мил. УСД) спала на свега једну четвртину (!) вредности из 1990. године. С друге стране, аграрни извоз је у условима ескалације кризе показивао знатно већу виталност, што је резултирало јачањем његовог релативног значаја у укупној економији. Уз годишње осцилације и неизбежну тенденцију пада, удео аграрног извоза је варирао од најмање 12% (1991) до највише 25.7% (1996), да би и у ратној 1999. години, истина са падом на свега 323 милиона УСД, чинио нешто преко једне петине укупног извоза СР Југославије. Према овом показатељу, Југославија се (у односу на друштвени производ и запосленост), нешто мало приближила европским просецима¹⁾. Али, морамо рећи нажалост, с обзиром на већ истакнуте параметре натпросечног учешћа аграра у економској структури, а посебно имајући у виду релативно врло ниске вредности аграрног извоза по јединици капацитета, по хектару обрадиве површине, или пак по активном пољопривреднику (о томе детаљније у посебном поглављу).

Компарације са европским и другим државама

Занимљиву компаративну слику на крају протеклог века, која изражава неповољну укупну економску и аграрну структуру Југославије, (види таб. 2) добијамо кад упоредимо стање према учешћу пољопривредника у економски активном становништву (у Југославији је за 4 пута виши него у ЕУ, једино је слично стање у Грчкој и донекле у Португалији), и по учешћу пољопривреде у бруто друштвеном производу, где су разлике још драстичније (југословенска структура је 13 пута лошија). У односу на упоредне показатеље куповне снаге према земљама кандидатима за ЕУ, разлике су нешто повољније за Југославију, чија је просечна структура радне снаге слична просеку ових земаља (појединачно врло сличан Пољској и Литванији, а чак двоструко повољнија од просека Румуније), док је према структури бруто друштвеног производа разлика знатно већа (само Бугарска и Румунија имају преко 10% друштвеног производа пољопривредног порекла).

¹⁾ Према подацима за 2000. годину, учешће аграрног извоза у укупном југословенском извозу (16.8%) је за свега 2.7 пута веће од одговарајућег просека у Европској унији (6.2%, најмање 2.2% Шведска, највише 22.9% Грчка).

Табела 2. Компаративни показатељи значаја пољопривреде у економској структури и потрошњи хране, 2000.
Table 2. Comparative indices of importance of agriculture in the economic food structure and consumption, 2000

(1)	(2)	Друштвени производ по становнику (EUR/per capita)	Учешће пољопривредника у економски активном становништву (%)	Учешће пољопривреде у бруто друштвеном производу (%)	Учешће хране, пића и дувана у укупним расходима домаћинства (%)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	СР Југославија	1151(*)	17.3	22.0	54.3
2.	ЕУ-15	22648	4.3	1.7	17.0
3.	Белгија	24074	1.9	1.1	16.9
4.	Данска	27664	3.7	2.0	17.7
5.	Немачка	23754	2.6	0.9	15.7
6.	Грчка	15603	17.0	6.8	21.3
7.	Шпанија	18819	6.9	3.7	18.7
8.	Француска	22803	4.2	2.3	...
9.	Ирска	26762	7.9	2.6	18.2
10.	Италија	23081	5.2	2.4	17.5
11.	Луксембург	44879	2.4	0.6	...
12.	Холандија	26063	3.3	2.2	14.8
13.	Аустрија	25017	6.1	1.2	15.2
14.	Португал	16569	12.5	2.4	22.7
15.	Финска	23275	6.2	0.9	18.7
16.	Шведска	22977	2.9	0.7	16.8
17.	Велика Британија	22896	1.5	0.7	17.8
18.	Кипар	18540	8.9	...	17.0
19.	Малта	11920	1.6	9.1	21.5
20.	Турска	6430	32.7	14.2	50.5
21.	Кандидати за ЕУ-10	8773	21.5
22.	Бугарска	5403	11.2	15.8	45.1
23.	Чешка	13480	5.3	3.4	23.2
24.	Естонија	8520	7.0	5.7	30.7
25.	Мађарска	11832	7.2	3.9	25.0
26.	Летонија	6421	14.4	3.9	34.6
27.	Литванија	6614	18.4	2.5	39.3
28.	Пољска	8741	18.7	2.9	31.2
29.	Румунија	6030	45.2	11.4	37.4
30.	Словачка	10793	7.5	2.7	27.7
31.	Словенија	16085	9.6	4.3	21.2
32.	САД	35 350	2.7
33.	Јапан	25 088	4.4

(*) Процена аутора, на основу података о бруто производу по тржишном курсу 1999. (976 УСД), раста у 2000. за 6% (сталне цене) умањеног за просечни прираштај становништва (0.7%) и курса валута у априлу 2002. године (1 УСД=1.12 ЕУР).

Извор: European Commission (Eurostat and Directorate-General for Agriculture)

Коначно, према учешћу трошкова хране, пића и дувана у укупним издашима домаћинства, Југославија има врло неповољну ситуацију са натполовичним (и даље на жалост растућим) учешћем ове групе производа (54,3%), што је за преко 3 пута више него у Европској унији. Унија петнаесторице је у том погледу прилично хомогена зона, јер је разлика од најнижег (14,8% Холандија) до највишег (22,7% Португалија) степена учешћа релативне висине трошкова исхране, знатно мања него што су њихове међусобне разлике према учешћу пољопривреде у структури запослености и друштвеног производа.

Резиме и закључци

1. Југославија је током неколико претходних деценија имала релативно интензиван друштвено-економски развој, који је заустављен у последњој деценији протеклог века. Почетак новог века СР Југославија дочекује као земља са неповољном укупном социоекономском структуром, са високим учешћем примарне пољопривреде и доминантним учешћем агрокомплекса у структури друштвеног производа. Заустављени раст и изгубљени темпо развоја, првенствено су последица неколико међусобно повезаних некономских фактора: насилне сецесије и распада јединственог тржишта; увођења међународних санкција и економске изолације; агресије НАТО и ратних разарања. Уз ово треба имати у виду и ефекте започетих процеса економских реформи и транзиције.

2. У структури укупног друштвеног производа, учешће агроиндустрије, а нарочито пољопривреде, све до средине осамдесетих релативно нагло је опадало: удео пољопривреде је са око 41% у 1955. години опао на најнижи ниво од око 17% 1985. године, док је учешће агроиндустрије са 3,18% повећано на 4,24%. Петогодиште 1986-1990. је фаза потпуне релативне стагнације агрокомплекса у укупној економској структури.

3. Укупан број запослених у агрокомплексу Југославије, (пољопривредници, "подмажући чланови у домаћинству", запослени у предузећима) процењује се на око 846.000 лица (што чини скоро 45% укупно легално запослених у целој земљи). Независно од проблема несавршености извора и обрачуна података, неспорно је да је процењени удео економски активног становиштва у југословенској пољопривреди и агроиндустрији неколико пута већи него у европском окружењу, што неминовно отвара питања компаративне продуктивности и ефикасности овог сектора.

4. *Аграрни извоз* је у условима ескалације кризе показивао *знатно већу виталност*, што је резултирало јачањем његовог релативног значаја у укуп-

ној економији. Уз годишње осцилације и неизбежну тенденцију пада, удео аграрног извоза је варирао од најмање 12% (1991) до највише 25,7% (1996), да би и у ратној 1999. години, истина са падом на свега 323 милиона УСД, чинио нешто преко једне петине вредности укупног извоза СР Југославије.

5. "Аграризација" југословенске националне економије у последњој деценији, са повећањем учешћа пољопривреде на око 22,5% и *агроиндустрије* на око 8,5%, укупно преко 31%, уз истовремени пад индустрије на свега 33%, настала као резултат специфичног стицаја различитих некономских и других фактора, супротна је законитим процесима опадања удела агрокомплекса, пре свега примарне пољопривреде, у економској структури. Такав процес, по себи, повратно отвара бројне проблеме даљег аграрног развоја, због измењене структуре тржишта и смањене ефективне домаће агрегатне тражње, а посебно због радикалног смањивања реалних домаћих економских потенцијала за нужне аграрне субвенције и финансијско-материјалне развојне подстицаје.

UDC: 631.152(497.1)“1955/200”

AGRICOMPLEX IN THE ECONOMIC STRUCTURE OF THE FR YUGOSLAVIA - IMPORTANCE AND CHANGES 1955-2000

Milan R. Milanović, Ph. D.
Federal Ministry of Economy and Domestic Trade, Belgrade

Summary

Agrarization of the Yugoslav national economy in the last decade by increasing the share of agriculture by approx. 22.5%, and agro-industry by about 8.5%, total over 31%, with, at the same time, fall of the industry at mere 33%, has been the result of various specific non-economic, and other parameters and is opposite to legal processes of decreasing the share of agricomplex, first of all, primary agriculture, in the economic structure. That process, by itself, opens, in reverse, many issues with regard to further agrarian development, as a result of changed structure of the market and decreased effectiveness of domestic aggregate needs, especially because of radical decrease of real domestic economic potentials of agrarian subsidies and financial support of development.

Key words: agricomplex, agro-industry, national product, employment, foreign-trade exchange, comparative structure.

Author's address:

Dr Milan Milanović
Savezno ministarstvo za privredu i unutrašnju trgovinu
Beograd
SR Jugoslavija

ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ
Број 3-4/2002
УДК: 631.164:339.138(497.11)

МАРКЕТИНШКА ОРИЈЕНТАЦИЈА ПРЕДУЗЕЋА УСЛОВ РАЗВОЈА МАЛИХ И СРЕДЊИХ ПРЕДУЗЕЋА У АГРОБИЗНИСУ СРБИЈЕ

Цвијановић, Д., Поповић¹, В.

Резиме

Савремено агробизнис предузеће се не може замислити без маркетиншке оријентације у правом смислу те речи. Маркетиншка концепција је израсла из тржишта, односно праксе тог тржишта и као таква, она полази пре свега од потреба "те господе" купаца.

Да би се брзо развијала мала и средња предузећа у агробизнису Србије, неопходно је, с једне стране обезбедити макроекономске услове (створити тржишта свих роба) и с друге стране "удахнути" маркетиншки дух код сваког предузећа.

Уколико се агробизнис предузећа на време и без икаквих искривљених приступа прихвате тешког али исплативог посла - увођења маркетиншке оријентације у своје пословање, неће ни држави бити проблем дефинисати односно спровести "праву и најбољу" економску политику, која ће предузећима бити на услузи а не никако "жандар" или "скретничар" у њиховом расту и развоју, а самим тим ће и процес транзиције бити "безболнији".

Кључне речи: маркетинг, предузеће, агробизнис, мала и средња предузећа.

Увод

Да би се активирала тржишна економија, није довољно само донети одлуку за прелазак на тржишну економију у периоду транзиције, већ је то

¹ Др Драго В. Цвијановић, директор Института, виши научни сарадник, др Весна Поповић, истраживач сарадник, Институт за економику пољопривреде, Београд, Булевар краља Александра 70, тел/факс 324-10-95; Е-mail: icphgdyu@eunet.yu

само један, истина први корак ка ономе шта треба да се уради. Треба што пре заборавити стари превазиђени систем у коме је државна својина била шта је била, а феномене и категорије тржишне економије (са свим уважавањем наше балканске стварности и свих "рестлова" превазиђеног система), имплементирати из тржишних економија развијеног света у наш агробизнис. Односно, треба створити све неопходне тржишне институције и обезбедити услове за равноправну утакмицу у којој ће важити само економски закони, односно закони тржишта.

Заједнички именитељ за мала и средња предузећа, а посебно за новоформирана, јесте да би у свом пословању морали увести маркетиншку оријентацију, како не би дошло до пословних промашаја. Маркетинг концепт предузећа омогућује менаџменту тог предузећа да ризик својих пословних одлука сведе на минимум и да се стално развија.

1. Маркетиншка оријентација предузећа у тржишним привредама

У развијеним тржишним привредама, стручњаци из маркетинга су јасно дефинисали фазе кроз које предузећа у својој пословној оријентацији неминовно морају проћи. Пре више од четрдесет година, два позната стручњака за маркетинг (*Levit, 1960. и Keith 1960*), објавила су своје чланке о маркетинг слепилу јасно дајући до знања да је наступила тзв. "маркетинг револуција". Уочавају да је потрошач центар око кога се предузећа окупљају, и да опстају и развијају се она предузећа која уважавају захтеве (потребе) потрошача. Односно, ако је потрошач центар око кога се окупљају предузећа, онда је маркетинг најзначајнија пословна функција тих предузећа.

Заправо, предузећа у својој пословној оријентацији неминовно пролазе кроз четири фазе (*Keith, 1960*). **Производна оријентација** предузећа је **прва фаза**, у којој менаџмент предузећа доказује и фокусира своје производне могућности. **Продајна оријентација** је **друга фаза**, у којој менаџмент поред производње истиче (нуди) своје производе или услуге за потрошаче-купце на тржишту. **Маркетинг оријентација** је **трећа фаза**, у којој менаџмент предузећа уважава захтеве потрошача, односно предузеће производи и продаје. **Четврта фаза** је **маркетинг контрола**, у којој менаџмент предузећа своје основне активности усмерава да задовољава захтеве потрошача.

Ако се посматра само маркетинг (*Oxenfeldt, 1996*) исти аутор дефинише три оријентације. **Прву** дефинише као **оријентацију на потрошаче**, и у тој оријентацији менаџери предузећа истражују шта потрошачи желе и

покушавају да испуне њихове жеље. **Другу** оријентацију дефинише као **производну**, у центар пажње сврстава производњу производа у огромним количинама или серијама са супериорном вредношћу а задатак продаје је да реализује ту масовну производњу. **Трећу** оријентацију он дефинише као **профитну оријентацију** у којој менаџмент предузећа балансира понуду предузећа и потребе потрошача, при чему се морају истраживати потребе потрошача са краткорочним жртвовањем профита како би се задовољиле потребе (захтеви) потрошача а све у циљу дугорочне награде предузећа (профит).

Пре десетак година професор Котлер (*Kotler, 1991*) је изнео неколико аргумената који потврђују маркетинг концепт као основну пословну функцију сваког модерног предузећа. Основни аргументи које износи професор Котлер су: активна (постојећа) предузећа имају малу вредност уколико немају јасно дефинисане потрошаче; стални задатак предузећа јесте да освоји и задржи потрошаче; потрошачи се привлаче конкурентнијом понудом, а задржавају квалитетном испоруком; задатак маркетинга предузећа је да дефинише понуду која ће бити конкурентна потрошачима у односу на конкуренцију и потом да тим потрошачима обезбеди сатисфакцију; маркетинг значајно утиче и контролише остале пословне функције предузећа, са основним циљем да се обезбеди сатисфакција потрошачима.

Сви поменути аутори недвосмислено указују да није довољно произвести производ по најсавременијој технологији, већ је за предузеће битно да има стратегије развоја и раста, односно, маркетиншку концепцију. Ова концепција подразумева маркетинг информациони систем, лојалне стручњаке и раднике који су сви у функцији задовољења захтева потрошача на фокусираном тржишту. Само предузећа која имају боље стратегије, стручњаке, раднике, информациони ситем који прибавља праве информације са тржишта, добиће са тржишта уложени новац увећан за профит.

2. Маркетинг оријентација у служби развоја малих и средњих предузећа у агробизнису Србије

Тржиште може функционисати ако се интегрално посматрају сви фактори производње (капитал, рад, и роба). То подразумева постојање свих тржишних функција, односно, једноставније речено, да је све на продају и да је све за куповину и, наравно, да је приватна својина доминантна. Значи држава (читај државне институције) треба да створи привредни амбијент (законе и остале прописе који су хармонизовани са прописима из

развијених тржишних привреда) и да препусте привредним субјектима да се сами организују. Није потребан никакав посебан концепт или филозофија у овом периоду увођења тржишног начина привређивања. Треба проверене, познате и признате истине и искуства тржишних еконмија прилагодити постојећим условима и стандардима наше стварности.

У овако створеним привредним условима неће бити сметње за развој постојећих и новоформираних предузећа у агробизнису Србије на тржишним принципима, уз уважавање свих предности маркетинг концепта. Притом треба обратити пажњу да не дође до поистовећивања маркетинг концепта са појединачним, или секундарним елементима. Понекад се маркетиншка концепција сведе или поистовети са неким његовим деловима, примера ради са пропагандом, промоцијом, истраживањем тржишта итд. Дефиниција маркетинга има различитих, али је свима заједнички именитељ да је маркетинг активност у складу са тржиштима која се истражују, а потом задовољавају потребе потрошача са циљем да се створи профит своје предузећу. Сваки процес, однос и појава еволуирају па и сам маркетинг, јер се процедуре и инструментни маркетинга перманентно мењају и усавршавају у новонасталим тржишним околностима.

Менаџери у малим и средњим предузећима агробизниса Србије не би смели схватити маркетиншку концепцију као своју инспирацију, жељу или помодарство. Напротив, сваком поле озбиљном менаџеру маркетиншка концепција треба да буде нужна методолошка процедурална и концепцијска помоћ привређивању у веома сложеним тржишним условима и то како онима који предузеће трансформишу из колективне у приватну својину, тако и онима који формирају нови привредни субјект са познатим власником. Додуше различити су проблеми, па се маркетиншка концепција различито и примењује. Код предузећа која се трансформишу, главни задатак маркетиншке концепције јесте да се изврши реална процена капитала и изврши приватизација. Приватизација представља прву, нужну фазу у стварању новог привредног амбијента, начина размишљања и деловања. У условима државне (друштвене) својине нема ризика или је тај ризик са негативним последицама у дужем временском периоду, а управо одређивањем власника имовине овај проблем се решава.

После приватизације или паралелно са њом стварају се нови структурални односи. У процесу транзиције, приватизација је централни сегмент, али је само један и први од стадијума реструктурирања предузећа. Приватизацијом се конципирају и изводе нове управљачке и функционалне структуре. Многе функције предузећа из колективне

својине бивају превазиђене и уске за новонастале тржишне услове привређивања. Ти потпуно нови тржишни, некада веома сурови, услови привређивања захтевају маркетиншку концепцију као централну организациону функцију предузећа. Новонастали предузетнички амбијент са присутном конкуренцијом позитивно утиче на развој маркетиншке концепције трансформисаног предузећа.

Досадашња искуства и доступна сазнања о томе како се и на који начин врши трансформација предузећа у агробизнису Србије, указују на недовољну заступљеност маркетинга. Наиме, урађене тржишне анализе су недовољне, непотпуне, са методолошким и садржинским примедбама, без адекватне квантитативне и квалитативне анализе а врло површно се ради и анализа међународног тржишта и конкуренције у грани на домаћем тржишту (Зец, М. 1994). Ништа се посебно није променило ни ових година, после ове констатације. Још увек менаџмент предузећа не показује потребу да се проблеми привређивања и пословања предузећа решавају на принципима маркетинга. Не сме се заборавити чињеница да је приватизација специфична продаја, која је прожета тржишном логиком, при чему предузеће добија реалну сопствену цену на објективан начин а управо ту је потребан маркетинг концепт (од процене капитала, приватизације до реструктурирања предузећа).

Очекивана вредност предузећа је прожета тржишном димензијом јер представља објективну могућност продаје предузећа. Као важан фактор за приватизацију, цена утиче на тржишну процену вредности предузећа. Цену детерминишу: (1) вредност супстанце, (2) место фирме у очима потрошача и шире јавности и (3) тржишне перспективе предузећа. Осим количине новца коју је купац спреман да плати а то је у ствари вредност предузећа, купац жели да сазна тржишну позицију предузећа. Управо маркетиншка оријентација овој проблематици је неопходна, и у том смислу потребно је стручно анализирати и сагледати следеће елементе: утврдити тенденцију кретања у грани и установити позицију предузећа у њој; извршити анализу производног програма и сагледати продају у односу на главне конкуренте; одредити тржишне сегменте на којима предузеће има предности у односу на конкуренцију; анализирати квалитет свих производа и самог предузећа; извршити анализу односа предузећа према потрошачима и добављачима; утврдити досадашњу конкурентску предност предузећа у односу на конкуренцију.

Када се предузеће приватизује оно у себе лакше инкорпорира принципе флексибилности, објективизирају се могућности и слабости у односу на конкуренте, а то је гаранција реалније пословне одлуке са много мање ризика. Маркетиншка концепција предузећа се намеће као објективно

потребан пословни приступ за опстанак, а посебно развој и раст предузећа у новим својинским и тржишним односима, како за приватизована тако и за новоформирана предузећа у агробизнису Србије.

Закључак

Искуства западних развијених земаља која имају развијена тржишта, су таква да је маркетиншка оријентација предузећа најбоља јер је потрошач центар око кога се предузећа окупљају. Она предузећа која су ближе потрошачима и уважавају захтеве потрошача она се развијају и имају стални раст. Предузећа која се удаље или нису близу потрошача, боље речено, не чују захтеве потрошача су осуђена на нестанак.

Наша предузећа (другим речима) већина предузећа агробизниса Србије су далеко од маркетиншке оријентације у свом начину пословања. Управо сада у периоду трансформације, када је започета приватизација, маркетиншка оријентација би била од велике користи да се та предузећа реално приватизују и да имају реалан развој и раст.

Литература

1. Зец, М., (1994): Обухват, модели и ефекти приватизације у Србији (II). Пословна Политика, година XXIII, септембар 1994. Београд, стр. 47-49.
2. Keith, R., (1960): The Marketing Revolution, Journal of Marketing, January.
3. Kotler, P., (1991): Marketing Management, Seventh ed., Prentice-Hall International Inc., London.
4. Levit, T., (1960): Marketing Myopia, Harvard Business Review, July-August.
5. Levit, T., (1975): Marketing Myopia, Harvard Business Review, September-October.
6. Oxenfeldt, R.A., (1966): Executive Action in Marketing, Wadsworth Publishing Company Inc., Belmont, CA.

*

* *

UDC 631.164:339.138(497.11)

MARKET ORIENTED ENTERPRISES, PRECONDITION FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN THE AGRIBUSINESS OF SERBIA

Dr Drago Cvijanović, dr Vesna Popović
Institute of Agriculture Economics, Belgrade

Summary

Modern enterprises need to be market oriented. The market conception has come from the market itself, i.e. from the practice of the market as such which focuses primarily on the needs of the purchaser.

Small and medium enterprises in the agribusiness of Serbia may be expected to develop rapidly provided macroeconomic conditions have been provided and the spirit of marketing has been the inspiration for each enterprise.

The state shall have no problem in defining the most favourable economic policy provided the agribusiness enterprise accepts the introduction of market oriented business activities thus contributing to a less painful transition period.

Key words: marketing, enterprise, agribusiness, small and medium enterprises.

Author's address:

Dr Drago Cvijanović
Institut za ekonomiku Poljoprivrede
Beograd
SR Jugoslavija

СПЕЦИФИЧНОСТИ ФОРМИРАЊА НОВЧАНИХ ТОКОВА ЗА ОЦЈЕНУ ИНВЕСТИЦИЈА У ПОЉОПРИВРЕДИ

Гогић¹, П.

Извод

У раду је разматран утицај земљишних и климатских услова, биолошког потенцијала гајених биљака и животиња, сезонског карактера производње, друштвених и других фактора на инвестиције у пољопривреди. У односу на друге дјелатности ови фактори инвестиције у пољопривреди чине специфичним у погледу намјене, дужине периода инвестирања, начина прибављања, остваривања користи и потреба за инвестирањем.

Затим је истакнуто да је при оцјени инвестиција потребно обухватити примања и издавања из њиховог цијелог вијека, и приказане су могућности утврђивања токова примања и издавања за поједине врсте инвестиција

Кључне ријечи: пољопривреда, токови примања и издавања, оцјена инвестиција

1. Увод

Пољопривреда је веома значајна привредна грана у којој се производи храна за становништво и сировине за прехранбену индустрију и друге прерађивачке дјелатности. Осим тога, она је и тржиште за многе индустријске гране, јер се за неометано одвијање њених процеса производње троше разни индустријски производи. Реализација пољопривредних производа на иностраном тржишту доприноси побољшању платног биланса земље, а у недовољно развијеним привредама пољопривреда је и извор акумулације за развој индустрије.

¹ Др Петар Гогић, ван. проф., Пољопривредни факултет, Београд-Земун

Неопходни услов и незамјенљиво средство рада за пољопривредну производњу је земљиште. Међутим, земљишне површине су ограничене, а и све је мање могућности да се оне оспособе за пољопривредну производњу. Поред тога, површине пољопривредног земљишта се смањују услјед проширивања насеља, изградње индустријских постројења, саобраћајница, других инфраструктурних објеката и сл. С друге стране, због пораста броја становника постоји потреба за производњом све веће количине хране.

У пољопривреди су постигнути значајни успјеси у повећању приноса гајених биљака и животиња по јединици капацитета захваљујући примјени савремене агро и зоо-технике, увођењу нових сорти и раса, бољој заштити од болести и штеточина и сл., тј. већим улагањима.

Да би се са расположивих земљишних површина омогућило задовољавање растућих потреба за производима из пољопривреде, неопходна су према томе и одговарајућа инвестициона улагања. Како су финансијска средства за њихове изворе углавном ограничена, намеће се потреба за оцјеном оправданости ових улагања, да би се та средства што боље искористила. Стога ће се у овом раду указати на особености инвестиција у пољопривреди од којих зависи њихова економска ефективност и изложити могућности формирања новчаних токова за оцјену инвестиција.

2. Специфичности инвестиција у пољопривреди

Намјена, дужина периода инвестирања и коришћења, начин прибављања, остваривање користи од инвестиција и потреба за инвестицијама у пољопривреди одликују се одређеним специфичностима у односу на остале привредне дјелатности. Ове особености инвестиција произилазе из специфичности пољопривредне производње и осталих фактора који су потребни за одвијање процеса производње, што је последица утицаја природних фактора, биолошког карактера процеса производње, временске неусклађености процеса производње и процеса рада у пољопривреди, као и фактора друштвеног карактера.

Дјеловање природних фактора (земљишних услова, климе и др.) у пољопривреди је веома изражено, зато се настоји да се њихов негативан утицај ублажи. Због негативног утицаја ових фактора приноси у пољопривредној производњи често варирају, што је нарочито карактеристично за екстезивни начин производње. Зависност од природних фактора је директна у биљној, а индиректна у сточарској

производњи. Из тих разлога у пољопривреди су инвестиције, за разлику од других привредних дјелатности, често намјењене за отклањање, ублажавање или преобраћање природних утицаја у корист услова који погодују производњи. Према томе, природни фактори у пољопривреди условљавају инвестиције у освајање и уређење нових земљишних површина, наводњавање, одводњавање и друге врсте мелiorација и набавку опреме која доприноси отклањању и ублажавању њиховог дејства.

Стога, ако не постоје одговарајући услови за одвијање процеса производње, улагања у њих биће увећана за износ инвестиција.

Биолошки процеси који владају у пољопривредној производњи утичу на *дужину трајања инвестирања*. Због биолошке условљености трајања природних процеса, инвестирање у пољопривреди није могуће завршити у одређеном временском периоду, као у осталим дјелатностима. Тако на примјер, подизањем дугогодишњих засада нијесу истовремено створени услови за почетак њиховог коришћења, јер је потребно за сваку врсту и сорту воћке, лозе и сл. да протекне одређено вријеме до почетка плодношења и редовног коришћења. Слично је и са узгојем приплодне стоке.

Дужина периода коришћења засада и стоке је такође ограничена њиховим биолошким потенцијалом. У зависности од тих особености поједине врсте и сорте засада и расе стоке имају и различите дужине периода коришћења.

На дужину коришћења и других инвестиција, као на примјер средства механизације, такође могу утицати природни услови (земљишни, климатски и др.), јер су ова средства у пољопривредној производњи знатно више изложена њиховим утицајима него у осталим привредним дјелатностима.

Пољопривредна производња се карактерише и тиме да произвођачи могу сопственом производњом узгајати приплодна грла, производити садни материјал за дугогодишње засаде и вршити њихово подизање. Постојање могућности таквог *начина прибављања* инвестиција доприноси снижавању потребних инвестиционих улагања.

Остваривање *користи* од инвестиција у пољопривреди може знатно да зависи од дјеловања природних чинилаца у појединим периодима њиховог коришћења, што је нарочито изражено у биљној производњи. Поред тога, на остваривање користи знатно може утицати и биолошки потенцијал засада и приплодне стоке. Тако, периоди почетка, пуног и опадајућег

плодоношења код засада и периоди максималне и опадајуће мљечности крава, могу знатно да се разликују код појединих врста, сорти или раса због њиховог биолошког потенцијала.

Остваривање користи од инвестиција у пољопривреди зависи и од фактора друштвеног карактера, прије свега, политике цијена пољопривредних производа, могућности набавке сировина и пласмана производа на иностраном тржишту, развијености индустрије за обезбјеђивање сировина (ђубрива, средстава за заштиту и др.) и прераду добијених производа, развијеност инфраструктуре итд.

Временска неусклађеност између периода процеса производње и процеса рада, нарочито у биљној производњи, утиче на *потребе* за појединим основним средствима. На потребе за основним средствима (опремом, грађевинама и др.), а тиме и на обим инвестиционих улагања утичу агро и зоо-техничке и техничко-технолошке карактеристике радних процеса у пољопривреди.

Радни процеси у пољопривредној производњи се изводе у одређеним временским периодима и фазама производног процеса. Особености ових процеса условљене њиховим агро и зоо-техничким карактеристикама се испољавају тим што их је потребно извести у оптималним и што краћим временским роковима. Ако се припрема земљишта за сјетву, сјетва, ђубрење, заштита, резидба, жетва, берба и друге радне операције не изведу у оптималним агро-техничким роковима доћи ће до смањења приноса. Слично је и у сточарској производњи при обављању процеса исхране, muže и др.

Осим тога, техничко-технолошке карактеристике радних процеса захтијевају одговарајуће машине и уређаје да би се они могли обављати са одговарајућом временском и техничком тачношћу, мањим утрошком енергије, материјала и сл., што захтијева савременију технику, а тиме и веће износе инвестиционих улагања.

Према томе, ове карактеристике радних процеса ће условљавати такве *потребе* за средствима механизације за биљну производњу, опремом и инсталацијама за сточарску производњу, чији капацитети се неће моћи да користе у обиму у којем би се могли користити у другим привредним дјелатностима. Ове потребе условљавају према томе и веће износе инвестиционих улагања која умањују укупне економске ефекте пољопривредне производње.

Потребе за инвестицијама су условљене и факторима друштвеног карактера, као што је потражња за пољопривредним производима, систем и политика цијена, развојна политика државе, развијеност индустријских капацитета за прераду пољопривредних производа, доступност међународног тржишта, уситњеност пољопривредних површина и сл.

Временска неусклађеност између периода процеса производње и процеса рада знатно утиче на обрт уложених средстава, који је спорији што је разлика између времена производње и периода рада већа. Та особеност пољопривредне производње нужно утиче на већи обим ангажовања *обртних средстава која имају трајни карактер*, а тиме и већи обим потребних инвестиционих улагања.

Наведене специфичности инвестиција у пољопривреди, према томе, могу знатно утицати на износе инвестиционих улагања и ефекте од њих. Стога је оцијени и избору инвестиција у овој привредној грани неопходно посветити посебну пажњу.

3. Неопходност оцјене оправданости реализације инвестиција

Да би се определијело за инвестирање, тј. донијела правилна одлука о реализацији инвестиција, важан предуслов је њихово оцјењивање. То је поступак којим се сагледавају сви фактори, прије свега, инвестициона улагања и ефекти који се овим улагањима остварују. Полазећи од циља инвестирања и претходно постављених критеријума, оцјеном се утврђује ефективност инвестиција како са становишта инвеститора (привредних субјеката), тако и са становишта друштвене заједнице, одговарајућим методским поступцима.

Инвестирање се уопште, па и у пољопривреди, карактерише једнократним или вишекратним улагањима у садашњости, да би се остварили одређени ефекти у будућности. Коришћењем инвестиција остварују се ефекти који могу бити економски и некономски. Економски ефекти се испољавају кроз остваривање обима производње или услуга, или кроз њихове вриједности што их чини мјерљивим и упоредивим. Некономски ефекти су политичке, социјалне и др. природе и понекад могу бити значајнији од економских, па их је потребно узимати у обзир при оцјени инвестиција. Економски и некономски ефекти могу бити директни, тј. потичу непосредно од предузете инвестиције, и индиректни, који се јављају код привредних субјеката као добављача инпута и купаца аутпута, односно друштвене заједнице као цјелине.

При оцјени оправданости реализације инвестиција била би потребно узети у обзир све ефекте. Међутим, пошто је некономске и индиректне ефекте тешко утврдити, онда се за оцјену најчешће узимају само директни економски ефекти који се могу квантитативно изразити. Овај начин утврђивања ефеката је прихватљивији при избору између више алтернативних инвестиција, него при упоређивању између различити врста инвестиција.

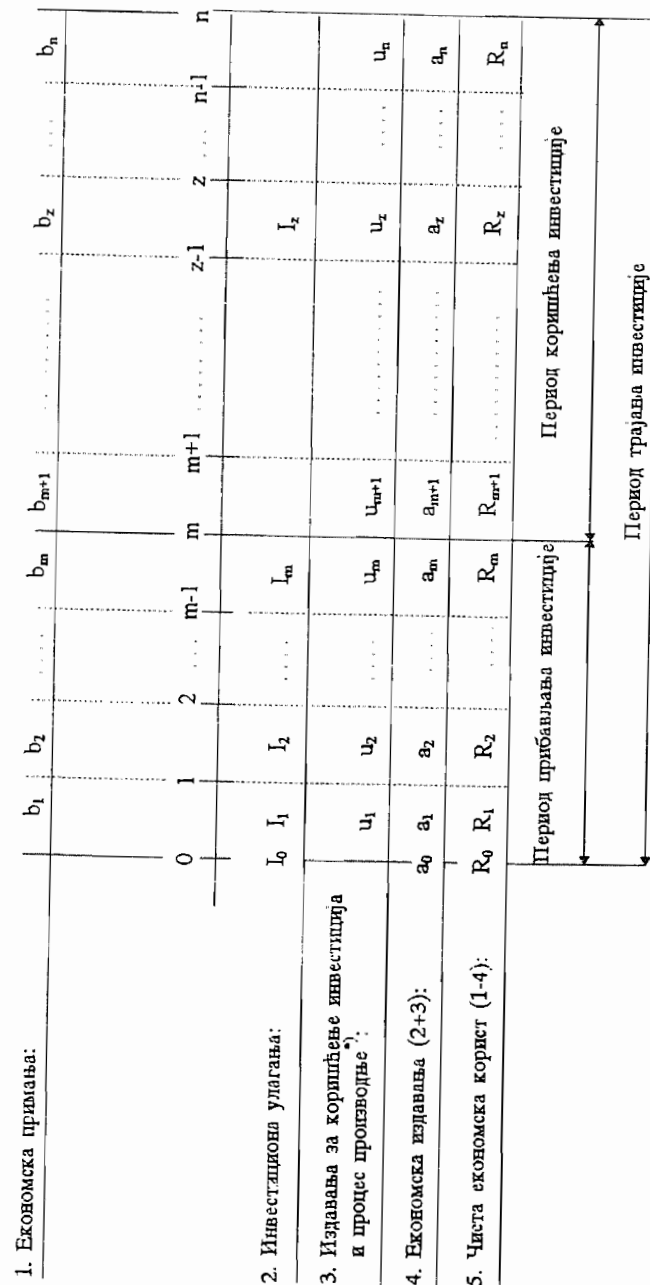
Према томе, циљ оцјене инвестиција је да се на основу користи од инвестиција, с једне стране, и улагања за прибављање и коришћење с друге стране, одређеним методским поступцима, према степену испуњавања постављених критеријума или међусобним упоређивањем утврди њихова ефективност са становишта привредних субјеката и друштвене заједнице. У ту сврху неопходно је што тачније утврдити примања и издавања инвестиција, као и вријеме њиховог настајања.

4. Формирање токова примања и издавања за економску оцјену инвестиција

У току трајања инвестиција у пољопривреди настаје низ издавања за прибављање, одржавање, употребу и остале чиниоце процеса производње у којем учествују, с једне стране, као и низ примања од њих, која се остварују реализацијом добијених производа или извршених услуга, с друге стране. Стога се за њихову оцјену утврђују примања и издавања по динамици настајања.

Поред наведених фактора токови примања и издавања зависе и од начина прибављања инвестиција.

Ако се инвестиције прибављају у дужем временском периоду онда се токови примања и издавања могу графички приказати на временској осни на следећи начин:

гдје је: m - дужина периода улагања за прибављање инвестиције

n - дужина трајања инвестиције

z - година у којој се врши замјена појединачних дјелова инвестиције

^{*)} Трошкови производње без амортизације инвестиције и камате на инвестициона улагања

Према томе, при оцјени инвестиција у пољопривреди потребно је обухвати сва новчана примања и издавања из цијелог вијека њиховог трајања, јер утицај разних фактора - нарочито природних - доприноси да они знатно варирају по појединим периодима. Због тога утврђивање токова примања и издавања представља вишепериодични калкулациони поступак, односно поступак који има динамички карактер у којем фактор вријеме (временска вриједност новца) може да има значајан утицај на укупну економску ефективност.

У претходном моделу токова примања и издавања је претпостављено да прибављање инвестиција траје у дужем временском периоду, као што је то случај при подизању дугогодишњих засада, изградњи мелиорационих система и сл. У том случају, као и онда када се оцјена врши на крају периода прибављања инвестиција (нпр. код дугогодишњих засада), економски модел токова примања и издавања на временској оси се може представити на сљедећи начин:

1. Економска примања:	b_1	b_2	b_3	b_n	
	0	1	2	3	n-1	
2. Инвестициона улагања:	A_0					
3. Издавања за коришћење инвестиција и процес производње:	u_1	u_2	u_3	u_n	
4. Економска издавања (2+3):	a_0	a_1	a_2	a_3	a_n
5. Чиста економска корист (1-4):	R_0	R_1	R_2	R_3	R_n

гдје је: n - дужина трајања инвестиције

Инвестиције у пољопривреди су најчешће везане за земљиште на којем је већ била организована производња која је давала одређене ефекте. Ефекти оваквих инвестиција су у промјени примања и издавања послје у односу на стање прије предузетих инвестиција (нпр. инвестиције у мелиорационе системе, дугогодишње засаде и сл. ако је на тим површинама претходно била организована нека биљна производња). У том случају токови примања и издавања се могу приказати на временској оси на сљедећи начин:

1. Економска примања:	b_1	b_2	b_3	b_n
2. Промјена економских примања:	Δb_1	Δb_2	Δb_3	Δb_n
3. Инвестициона улагања:	I_1	I_2	I_3	I_n
4. Издавања за коришћење инвестиција и процес производње:	u_1	u_2	u_3	u_n
5. Промјена издавања за коришћење инвестиција и процес производње:	Δu_1	Δu_2	Δu_3	Δu_n
6. Економска издавања (3+4):	a_1	a_2	a_3	a_n
7. Промјена економских издавања (3+5):	Δa_1	Δa_2	Δa_3	Δa_n
8. Промјена чисте економске користи (1-7):	ΔR_1	ΔR_2	ΔR_3	ΔR_n

гдје је: $\Delta b_k = b_k - b_p$
 $\Delta u_k = u_k - u_p$
 $\Delta a_k = a_k - a_p$
 $\Delta R_k = \Delta b_k - \Delta a_k$
 $k = 1, 2, \dots, n$; p - промјена година прије инвестирања

У моделима економских токова примања и издавања инвестиција, који су претходно изложени, вриједносни показатељи се утврђују према условима који су присутни на тржишту, односно то су токови са становишта привредних субјеката.

За економску оцјену инвестиција са становишта друштвене заједнице при формирању токова примања и издавања користе се цијене које одражавају вриједности са становишта друштвене заједнице. Тако на примјер, са становишта друштвене заједнице неки производи су на тржишту потцијењени, па друштвена заједница разним мјерама економске политике, као што су премије, субвенције, дотације, регреси и сл., привредним субјектима надокнађује дио вриједности производа који би они губили на тржишту. Према томе, примања и издавања са становишта привредних субјеката су увећана или умањена за износе друштвених интервенција. Због тога је при економској оцјени са становишта друштвене заједнице из примања потребно искључити све износе друштвених интервенција, а издавања повећати за износе друштвених интервенција, да би се добиле њихове вриједности са становишта друштвене заједнице.

Из издавања са становишта привредних субјеката потребно је према томе искључити и све обавезе према друштвеној заједници, због тога што она разним мјерама економске политике захвата дјелове зарада радника и добити, које усмјерава друштвеним субјектима који стварају опште услове за рад и развој привредних субјеката. То су на примјер порези и доприноси из зарада радника и добити привредних субјеката, порези који не зависе од оствареног пословног успјеха, царине, друге дажбине и т.д.

Поред директних економских ефеката од инвестиција у примања и издавања са становишта друштвене заједнице се укључују и индиректни ефекти који се јављају на улазним и излазним везама привредних субјеката. Ако постоји могућност да се ти ефекти измјере оцјена инвестиција са становишта друштвене заједнице би била потпунија.

Полазећи од претходних напомена, економски токови примања и издавања са становишта друштвене заједнице, или њихове промјене, графички би се на временској оси могли претставити на сљедећи начин:

	0	1	2	...	m-1	m	...	z-1	z	...	n-1	n
1. Економска примања:	b_0	b_1	b_2	...	b_{m-1}	b_m	...	b_{z-1}	b_z	...	b_{n-1}	b_n
2. Друштвене интервенције:		p_1	p_2	...	p_{m-1}	p_m	...	p_{z-1}	p_z	...	p_{n-1}	p_n
3. Друштвена економска примања (1-2):		DP_1	DP_2	...	DP_{m-1}	DP_m	...	DP_{z-1}	DP_z	...	DP_{n-1}	DP_n
4. Економска издавања:	a_0	a_1	a_2	...	a_{m-1}	a_m	...	a_{z-1}	a_z	...	a_{n-1}	a_n
5. Друштвене интервенције:	s_0	s_1	s_2	...	s_{m-1}	s_m	...	s_{z-1}	s_z	...	s_{n-1}	s_n
6. Обавезе према друштвеној заједници:	d_0	d_1	d_2	...	d_{m-1}	d_m	...	d_{z-1}	d_z	...	d_{n-1}	d_n
7. Друштвена економска издавања (4+5-6):	DI_0	DI_1	DI_2	...	DI_{m-1}	DI_m	...	DI_{z-1}	DI_z	...	DI_{n-1}	DI_n
8. Чиста друштвена економска корист (3-7):	DK_0	DK_1	DK_2	...	DK_{m-1}	DK_m	...	DK_{z-1}	DK_z	...	DK_{n-1}	DK_n

Период прибављања инвестиције

Период коришћења инвестиције

Период трајања инвестиције

Као што се из приказаних новчаних токова види, поред примања и издавања утврђују се и економски резултати, што зависи од метода којим ће се вршити оцјена инвестиција.

Према томе, за динамичку оцјену инвестиција у пољопривреди, утврђују се токови слjedeћих показатеља:

- 1) Улагања за прибављање инвестиција
- 2) Издавања за коришћење инвестиција и чиниоце процеса производње у којем се оне користе или промјена ових издавања
- 3) Укупна издавања или промјена укупних издавања (1+2)
- 4) Примања од инвестиција или промјена примања
- 5) Економских резултата или њихових промјена и то:
 - а) *економских користи* - разлике између примања и издавања за коришћење инвестиција и остале чиниоце процеса производње (4-2)
 - б) *чистих економских користи* - разлике између укупних примања и укупних издавања (4-3).

Закључак

Услијед ограничености земљишних површина, једина могућност да се повећа обим пољопривредне производње јесте њено интензивирање, тј. примјена савремених техничких средстава, наводњавање, одводњавање и примјена других агро и зоо-техничких мјера. За спровођење тих мјера неопходна су и одговарајућа инвестициона улагања.

Износи инвестиционих улагања зависе од земљишних и климатских услова, биолошког потенцијала гајених биљака и животиња, сезонског карактера пољопривредне производње, друштвених и других фактора. Поред тога ови фактори утичу и на дужину периода прибављања, као и на ефекте који због њих знатно варирају у појединим периодима коришћења инвестиција.

Из тих разлога оцјена и избор инвестиција у пољопривреди треба да се врши на основу свих издавања и примања која настају у току њиховог трајања. Њихови износи, утврђивање и распоређеност у времену, поред наведених фактора зависе од врсте, намјене и начина прибављања инвестиција.

Стога, при економској оцјени инвестиција треба одабрати модел утврђивања токова примања и издавања који највише одговара њиховој суштини и њиховом карактеру.

Литература

1. Андрић, Ј. (1991): Трошкови и калкулације у пољопривредној производњи. Пољопривредни факултет, Београд.
2. Финци, Ж., Бајчетић, Б., Милошевић, А. (1974): Организација пољопривредних газдинстава (општи дио), Универзитет у Сарајеву. Сарајево.
3. Гогин, П. (1990): Оцјена економске оправданости улагања средстава у хидромелиорационе системе (докторска дисертација), Пољопривредни факултет, Београд - Земун.
4. Јовановић, Д. (1976): Економика инвестиција у пољопривреди. Привредни преглед, Београд.
5. Красуља, Д. (1977): Финансијска ефективност и финансирање инвестиција (Анализа капиталистичког предузећа), Научна књига, Београд.
6. Васиљевић, Зорица (1998): Економска ефективност инвестиција у пољопривреди, Задужбина Андрејевић, Београд.

*

* *

SPECIFICITIES OF CURRENCY FLOW FORMATION FOR INVESTMENT EVALUATION IN AGRICULTURE

Prof. dr Petar Gogić
Faculty of Agriculture, Belgrade

Summary

The study analyzes the effect of soil and climatic conditions, biological potential of crops and animals, social and other factors on investments in agriculture. Compared with other branches of economy these factors make agricultural investments specific with regard to the purpose, period of investment, modes of acquiring, achieving benefit and needs for investing.

In addition, the need to include both income and expenditure during the whole investment period when evaluating investments is stressed. The possibilities of determining income and expenditure flows according to some types of investment are given.

Key words: agriculture, income and expenditure flows, investment evaluation

Author's address:

Prof. dr Petar Gogić
Poljoprivredni fakultet
Beograd
SR Jugoslavija

ПРЕТВАРАЊЕ АГРАРНОГ БУЦЕТА У ФИНАНСИЈСКУ ИНСТИТУЦИЈУ

Симић Ј., Стевановић С.¹

Резиме

У досадашњем развоју пољопривреде Аграрни буџет је имао значајну улогу. Највећим делом средства Аграрног буџета су коришћена за подршку земљорадничким газдинствима у увођењу нових раса говеда и свиња, савремене механизације и подстицању примене нових сората хибрида. У значајној мери Аграрани буџет је коришћен и за финансирање текуће пољопривредне производње.

Ограничавајући фактори за остваривање функција Аграрног буџета огледају се у његовој нестабилности у погледу извора обезбеђења, као и непосредне везаности за одлуке институција државе (владе).

Пласман средстава се заснива на класичним кредитним односима, који нису у складу са специфичностима пољопривреде и интересима пољопривредних произвођача, као и процесима транзиције који су захватили све привредне области па и пољопривреду. По начину функционисања Аграрним буџетом није обезбеђено репродуковање капитала.

Искуства развијених земаља указују да се државни капитал намењен агробизнису може кроз акционарски капитал пласирати у пољопривреду тј. његово потпуније функционисање. Да би се акционарски капитал Аграрног буџета стално увећавао мора се обезбедити његова репродукција на принципу акционарстава и стицање дивиденде од стране акционара.

Кључне речи: аграрни буџет, финансирање, извори средстава, тржишни критеријуми финансирања.

¹ Др Јеремија Симић, ред. проф. у пензији, др Симо Стевановић, доцент, Пољопривредни факултет, Београд.

Увод

У досадашњем развоју пољопривреде и аграрног сектора у целини одлучујући утицај на обезбеђивање финансијског капитала и предузимање кредитно-монетарних инструмената у оквиру текуће макро-економске аграрне политике имале су државне институције. У овом процесу конституисања финансијског капитала у аграру, под утицајем друштвене регулативе изостајао је објективан утицај тржишних критеријума. Овим је спутаван процес интегрисања и повезивања различитих извора финансијског капитала у подстицању интензивнијег развоја пољопривреде и аграрног сектора у целини. У проужању подршке за финансирање овог сектора претежно на административним основама, држава је само покушавала да уважава тржишне критеријуме. Она је допунске изворе финансијског капитала за пољопривреду углавном изналазила из непољопривредног сектора путем пореског система. На другој страни, у финансирању пољопривреде и њеног прерађивачког сектора, био је запостављен тржишни механизам. Ово је онемогућило да се реално вреднују расположиви и недовољно коришћени материјално-производни ресурси као трајна изворишта финансијског капитала у аграрном сектору.

Конституисани Аграрни буџет је имао значајну улогу у досадашњем развоју пољопривреде али недовољно на тржишним основама. Средства Аграрног буџета посебно су коришћена за подстицање развоја пољопривреде земљорадничког сектора на савременим техничко-технолошким основама (примена нових сората и хибрида, увођење високо приносних раса стоке, опремањем савременом механизацијом, и др.).

И поред ове чињенице у функционисању Аграрног буџета испољене су видне слабости које се огледају у нестабилним изворима капитала, недовољном уважавању тржишних критеријума при улагању капитала у развојне програме, умањеном враћању његове уложене вредности и др. Улога Аграрног буџета се заснива на класичним кредитним односима који су у супротности са специфичностима пољопривреде и интересима корисника и улагача капитала у условима транзиције.

Искуства развијених земаља указују да се капитал Аграрног буџета намењен подстицању агро бизниса може конституисати, ефикасно користити на акционарским основама. Кроз овај тржишни механизам репродуковати и увећавати на бази признавања дивиденде власнику од стране корисника. На овај начин се остварује транзиција Аграрног буџета у самосталну правну финансијску институцију агробизниса.

1. Подстицајне и ограничавајуће функције садашњег Аграрног буџета

Аграрни буџет као системско решење преко кога Република Србија као држава непосредно финансијски подстиче пољопривредне развојне програме, испољавао је и позитиван ограничавајући утицај у свом досадашњем функционисању.

С обзиром да егзистира у оквиру Републичког буџета Србије односно да не функционише као самостална правна институција, тешко је обезбедити да се утврђени износ финансијског капитала целисходно и са функционалног становишта у времену равномерно користи. Коришћење финансијског капитала, из Аграрног буџета, у досадашњем периоду делом је зависило и од неопходности повећавања одређених приоритета који настају у непољопривредном сектору. Ово се испољава у томе што се капитал Републичког буџета усмерава за финансирање најприоритетних других друштвених потреба што се често јавља у временском моменту када је неопходно финансијски капитал из Аграрног буџета ангажовати за финансирање текућих потреба у пољопривреди. Капитал из овог извора претежно је коришћен за млеко крава, оваца и коза; примерање набавке женских репродукционих грла у говедарству, овчарству и козарству; за финансирање бенефицираних камата, при коришћењу скупих инвестиционих кредита у пољопривреди (опремање земљорадника са савременом механизацијом, подизањем вишегодишњих воћарских и виноградарских засада, финансирање и кредитирање набавке опреме за подизање мини прерађивачких капацитета, финансирање често веома скупих мелиорација земљишта и за стимулисање функционалне комасације при уређивању земљишних парцела за примену савремене механизације и др.

Неоспорни су позитивни резултати досадашњег функционисања Аграрног буџета који се огледају у следећем: јачању сточног фонда и поправљања његове расне структуре, запошљавања високостручних кадрова у задружним организацијама, подстицања примене савремене технике и технологије на земљорадничким газдинствима, развијања робне пољопривредне производње преко земљорадничког сектора.

Поред позитивних производних и економских ефеката, у функционисању Аграрног буџета испољавају се и видна ограничења, у следећем:

Прво, извори капитала Аграрног буџета се формирају преко пореских инструмената који су нестабилни и преко њих се не обезбеђује задовољавајући обим средстава. Поред тога засновани су на државној принуди при обезбеђивању прилива и нетржишној примуди при

обезбеђивању прилива и нетржишним поступцима и критеријумима коришћења.

Друго, при формирању потребног износа капитала у Аграрном буџету јавља се и појава додатног нестимулативно и неоправданог опорезивања постигнутих производних и економских ефеката. У овим случајевима поништавају се позитивни резултати тржишног привређивања произвођача, са циљем да се обезбеди већи капитал за финансирање нових програма, чији ефекти могу бити неповољнији у односу на ефекте из којих добијен капитал у аграрном буџету.

Треће, сама чињеница да се Аграрни буџет заснива на фискалном систему при формирању и на примени административних поступака при одобравању и коришћењу, указује да је доминантна државна иницијатива и улога. При овој се спутавају тржишни критеријуми циркулације финансијског капитала у развоју аграрног сектора.

Четврто, због чврсте законске регулативне и административних поступака у примени, расположиви финансијски капитал Аграрног буџета често се не усмерава за оптималне и целисходне намене. Недостају стимулативни инструменти и критеријуми за веће коришћење капитала из Аграрног буџета за кредитирање и финансирање програма за производњу аграрних роба намењених за извоз на одређена светска или европско тржиште.

Пето, коришћењем Аграрног буџета у финансирању развоја пољопривреде не стварају се подстицајни економски услови за развијање тржишта Аграрног капитала на ширину основама. Претежна окренутост привредних субјеката у Аграрном сектору према Аграрном буџету, дестимулише и спутава њихове мотиве да се на тржишним основама користе расположиви капитал са ширег тржишта циркулирајућег финансијског капитала.

2. Економски ресурси и њихово вредновање као детерминанта формирања финансијског капитала

Трансформисањем Аграрног буџета у финансијску институцију стварају се трајније основе интегрисања бројних извора финансијског капитала садржаног у савременој техничкој опреми, прерађивачким капацитетима (прехрамбена, индустрија сточне хране, индустрија алкохолних и безалкохолних пића, индустрија дувана) као и другим индустријама које своју делатност заснивају на сировинској основи из пољопривреде. Као материјална основа извора капитала у развоју аграрне производње,

пружају индустрије у којима се производе инпути за остваривање текуће пољопривредне производње (минерална ђубрива, средства за заштиту биља и лекови за стоку и др.).

Посебно значајн фонд капитала који се ангажује у пољопривреди, садржан је у производној механизацији, различитим врстама пољопривредне опреме, привредним зградама инфра структурним савременим средствима (путној мрежи, мелниорационим системима и др.).

Значајан део вредности ангажованог финансијског капитала везан је и за обиман савремени стамбени фонд на руралним подручјима, који се у изразито ниском степену користи. Са развојем сеоског туризма, значајан део стамбеног фонда може се функционално и целисходно користити и репродуковати преко туристичких услуга.

Важно подручје потенцијалног финансијског капитала чине и природни ресурси у аграрном сектору (земљишни фонд, водни ресурси, биомаса која се ствара преко пољопривреде и других грана аграрног сектора). Вредност овог капитала још увек је непозната јер није извршена неопходна процена. Само је делом познат капитал који је садржан у коришћеном земљишту. Неопходно је, међутим, да се у оквиру расположивог природног капитала који се још увек у веома ниском степену или уопште не користи, па се стога не стварају реални приходи, укључујући овде и вредност ренте од које зависи њихово тржишно вредновање. Преко овог механизма конституише се одговарајући износ финансијског капитала, којим се утиче на раст укупног финансијског капитала у аграрном сектору.

У складу са материјално-расположивим ресурсима који се у одређеном степену користе и на оне који се само симболично или се уопште не користе, непосредно чине значајн реални извор аграрног капитала. Међутим, с обзиром да се не примењују економски и тржишни критеријуми њиховог коришћења и вредновања, они објективно немају реалну цену која би омогућавала да се кроз продуктивнији и економичнији аграрни развој образује и реална величина финансијског капитала у овом сектору. Због непостојања целовитог тржишног механизма вредновања расположивих материјално-производних ресурса, објективно је умањена и укупна реална маса финансијског аграрног капитала. Треба нагласити да се претежан део овог потенцијалног капитала и не евидентира у пословним банкама и у Народној банци Југославије, па због тога и не циркулише у оквиру тржишних канала.

Поред испољене економске последице због умањеног вредновања материјално-производних фактора, не постоје претпоставке да се формира

реална цена у процесу њиховог коришћења. Ова околност условљава нецелисходно, не довољно рационално и ниско продуктивно коришћење истих. Ова чињеница аспуава остваривање тржишне одговорности њихових власника.

3. Системске основе за конституисање Аграрног буџета у правну финансијску институцију и његова нова улога у развоју аграрног сектора

У сагледавању нове системске основе и могућности конституисања Аграрног буџета у правну финансијску институцију, полази се од две основне чињенице: прво, да је питање даљег развоја пољопривреде и аграрног сектора на интензивнијим и продуктивнијим основама постале кључно питање даљег укупног привредног развоја наше земље; и друго, да је за остваривање дугорочнијег развоја овог сектора неопходно користити знатно шире финансијско тржиште. У том циљу је неопходно изградити нову системску основу за конституисање садашњег Аграрног буџета у правну финансијску институцију. Оваква системска основа Аграрног буџета треба да на једној страни омогући државну подршку у стварању одређеног финансијског капитала за аграрни сектор и на другој, да се на овој основи може усмеравати функционисање и повезивање Аграрног буџета са ширим финансијским тржиштем у функцији стабилног развоја Аграрног сектора у садашњим привредним околностима. На овај начин могуће је усмеравати развојене токове Аграрног сектора у функцији оживљавања укупног привредног живота.

На овим основама држава би и даље била значајан фактор у креирању монетарно кредитних мера за подстицање финансирања пољопривреде, али не више на изолованим основама.

На ширем светском и европском тржишту финансијског капитала такође су настале значајне промене и нови трендови. Уместо непосредне административне државне контроле капитала, ствара се и успоставља механизам за стимулацију економске начине пружања државне подршке у настајању подстицања кредитно-монетарне политике и слободније банкарског тржишта финансијског капитала у функцији интензивнијег и оптималнијег развоја пољопривреде. Овим путем постепено се врши дерегулација финансијских институција и циркулација

новчаног капитала у корист усмеравања развојних програма у Аграрном сектору.

У новом тржишно-оријентисаном привредно-системском окружењу, неопходно је аграрни буџет на једној страни правно осамосталити за његово функционисање на тржишним критеријумима и на другој страни задржати и ојачати државну подршку у функционисању аграрног сектора. Увођењем акционарског начина управљања и одлучивања у оквиру аграрног буџета, треба постићи два основна ефекта: да се финансијски капитал целисходно на тржишним критеријумима пласира у развојне програме пољопривреде, и да се обезбеди репродуковање и увећавање овог капитала, путем стицања дивиденде од стране државе. Овим се обезбеђује да финансијски капитал који се формира посредством инструмената макроекономске аграрне политике укључује у шире тржишне механизме функционисања кредитно-финансијског капитала у развоју аграрног сектора. Овим би се постигло знатно одговорније и целисходније коришћење капитала из аграрног буџета, и друго, његово повезивање к интегрисање са другим банкарским институцијама на ширем финансијском тржишту капитала. На овај начин се усклађује државна регулатива са тржишним принципима циркулације новчаног капитала из аграрног буџета на ширем финансијском тржишту.

Нови системски начини функционисања аграрног буџета, постали су важан подстицајни чинилац за укључивање наше земље и њених финансијских институција у европско и светско тржиште аграрног капитала. Ово би обезбедило знатно ефикасније и профитабилније финансирање аграрног развоја у складу са захтевима и потребама домаћег и иностраног тржишта.

Овакве могућности и нови начини подстицајног утицаја државе у формирању новчаног капитала на тржишним основама за ефикасније оптималније финансирање развоја пољопривреде и аграрног сектора.

Претварањем аграрног буџета у правну финансијску институцију, стварају се услови да се остварује улога државе на новим системским и економским основама. Преко ове институције и на значајну улогу државе обезбеђивало би се ефикасније укључивање у светске финансијске организације и институције, обезбеђење ликвидности националне економије у међународним плаћањима; развој финансијског информационог система. Унапређење система образовања - знања за

пословање на финансијском тржишту; доградња прописа и отклањање постојећих недостатака за пословање - емисију хартија од вредности у девизама - директне куповине на локалним берзама, регионални фондови и издавање признаница на депозите на ино - берзама, заједничка улагања и друге облике привлачења ино-капитала, укључујући и заштиту интереса акционара - домаћих и страних инвеститора као и осталих учесника.

На овим основама конципиран аграрни буџет као финансијска институција треба да буде значајан ослонац примене пољопривредног кредита.

Развој задругарства, посебно јачање кредитних функција у задругама као и оснивање кредитних задругама. У прилагођавању кредитне политике новом монетарном систему неопходно је већи ослонац тражити у развијању специјализованих кредитних институција у пољопривреди. Треба применити ефикасне мере аграрне политике која ће омогућити да слободна новчана средства која само до малопродаје остају у пољопривреди, док се касније селе у индустрију и друге непољопривредне делатности.

Упоредо са укључивањем у шире финансијско тржиште пољопривредног капитала функционисање аграрног буџета на новим системским основама може бити значајна подршка за оснивање специјализованих агенција посебно у оквиру ширих пословних задружних савеза за примену хипотекарних принципа у кредитирању производних програма у пољопривреди на земљорадничком сектору.

Настајењем Аграрног буџета као финансијске институције може имати подстицајни и усмеравајући утицај за повезивање са комерцијалним банкама као берзанским посредницима у функцији унапређења послова платног промета и трансфера новчане штедње земљорадничких газдинстава, великих потрошача пољопривредно прехранбених производа.

У коришћењу финансијског капитала аграрног буџета треба развити подстицајне критеријуме кредитирања земљорадничких газдинстава у функцији њиховог стимулисања за транзицију у правне субјекте. Тим путем данас релативно пасиван капитал земљорадничког сектора био би укључен у тржиште финансијског капитала, што би обезбедило да се овај капитал целисходно и рационално користи у функцији савременог пољопривредног развоја.

Закључак

На основу претходно анализираних може се закључити да могућности и економски ефекти подстицања развоја пољопривреде и аграрног сектора у целини зависе од расположивог финансијско-кредитног потенцијала. На величину формирања овог капитала у аграрном сектору утиче више извора: стечена сопствена средства у пословању аграрних субјеката (предузећа, задруге, земљорадничка газдинства и др), банкарске организације (домаће и иностране), као и средства државе.

У садашњем привредном систему, путем мера макро-економских инструмената Република Србија је у оквиру свог општег буџета формирала Аграрни буџет за пружање подршке у финансирању пољопривреде (текуће производње, и инвестиција). Величина средстава која се формирају у овом буџету релативно су скромна и доста нестабилна. С обзиром да се формирају и користе посредством државне регулативе, уз недовољно уважавање тржишних критеријума, знатно се умањују производни и економски ефекти при њиховом пласирању у развојне програме аграра. На овим основама функционисање Аграрног буџета не обезбеђује се кономски повраћај уложеног капитала. Преко ових средстава недовољно се привлачи капитал из других извора за финансирање развоја аграрног сектора.

У складу са наведеним, неопходно је предложити нова системска решења по којима би се аграрни буџет трансформисао (претворио) у правну финансијску институцију. Управљање овом институцијом и њеним капиталом и даље би организовала држава. Коришћење финансијског-кредитног потенцијала из Аграрног буџета неопходно је заснивати на тржишним методама циркулације и примене подстицајних економских критеријума у процесу целисходног улагања, враћања и увећавања. На овим основама функционисања кредитни капитал из Аграрног буџета као самосталне институције, постао би значајна системска подршка за све веће ангажовање капитала из других извора у финансирању развоја аграрног сектора.

Литература

1. Церовић, Б. (2002): Почетак приватизације и развојне перспективе Србије, Економски анали, Ванредни број, Економски факултет, Београд.
2. Динкић, М. (2002): Монетарна политика и реформе банкарског система – резултати у 2001. и планови за 2002. годину, Економски анали, Ванредни број, Економски факултет, Београд.
3. Милановић, Б. (2001): Шта се може научити од досадашњег искуства земаља у транзицији, Билтен Г17, Београд, бр. 18.
4. Радић, Ј. Ацић, С. (1999): Привредни систем и економска политика, Економски факултет, Суботица.
5. Рикаловић, Г. (1997): Структурне реформе и развој, Економски анали, Ванредни број, Економски факултет, Београд.

*

* *

UDC : 631.16::336

TRANSFORMATION OF THE AGRICULTURAL BUDGET INTO A FINANCIAL INSTITUTION

Prof. Dr. Jeremija Simić, Dr. Simo Stevanović, Assist. Prof.
Faculty of Agriculture, Beograd

Summary

The agricultural budget has played a significant role in the development of agriculture until now. The financial resources of the agricultural budget have to a great part been used to support financially farms thus enabling the introduction of new cattle and pig races, modern machinery and new hybrid cultivars. The agricultural budget has also been used for financing current agricultural production.

However, the limiting factors impeding the functioning of the agricultural budget have been the unstable sources for the supply of its resources and the dependence on the decisions of the state (government).

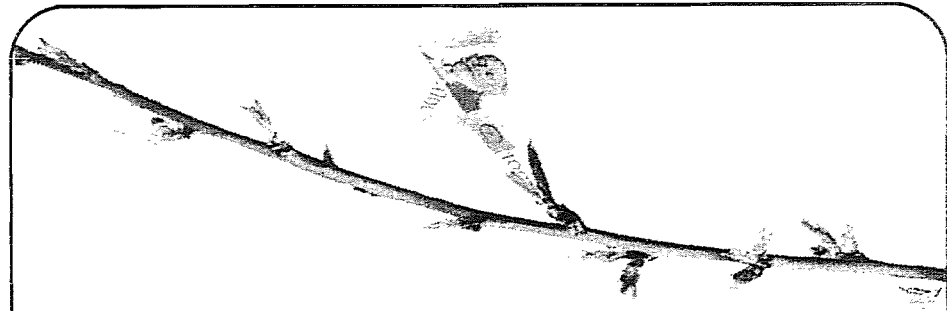
The marketing of the resources is based on classical credit relationships which are not in accordance with the specific characteristics of agriculture and the interests of agricultural producers, transitional processes spreading to all the fields of economy including agriculture. The functioning of the agricultural budget is such that it does not ensure capital reproduction.

Based on the experience of developed countries it has been pointed that state capital intended for agricultural business can be diverted on to agriculture, e.g. its profound functioning, thanks to stockholder capital. The stockholder capital of the agricultural budget may be expected to increase permanently by ensuring its reproduction based on the stockholder principle and gaining dividends from the part of the stockholder.

Key words: agricultural budget, financing, sources of financial resources, market financing criteria

Author's address:

Dr Simo Stevanović
Poljoprivredni fakultet,
Beograd
SR Jugoslavija

БАНКА СА ТРАДИЦИЈОМ

- Поуздана и ефикасна банкарска услуга
- Стимулативне камате за динарску и девизну штедњу
- Редовна исплата динарских и девизних пензија
- Брз трансфер новца из иностранства
- Пословна мрежа Агробанке спремна је за преузимање послова платног промета - брзо и сигурно

Пољопривредна банка Агробанка а.д. Београд, Сремска 3-5,
тел. 637-622, факс. 328-1408
e-mail: pr@agrobanka.co.yu

Агробанка
Код нас све уједна

УДАЉАВАЊЕ ОД ИЗВОРНОГ ЗАДРУГАРСТВА У НАШОЈ ПРАКСИ

Пејчић¹, Х.

Извод

Пољопривредно задругарство има дубоку традицију у српским земљама. Развијен задружни покрет претрпео је снажне ударце нарочито од доласка на власт Брозовог режима. Зато у анализи удаљавања од изворног задругарства овде почиње од почетка тог периода. Обухваћене су такође и деформације у пољопривредном задругарству током актуелног периода повратка у капитализам.

Кључне речи: пољопривредно задругарство, пољопривредна задруга

Увод

Пољопривредници српских земаља имају дуго искуство у задругарству. У нашем народу прва пољопривредна задруга је основана под називом *Пољопривредно друштво "Земљоделска задруга"*, 1868. године, у Тителу. Службено се код нас, међутим, зачетком српског пољопривредног задругарства сматра оснивање прве кредитне земљорадничке задруге у Вранову код Смедерева 1894. године, вероватно због тога што се тај догађај десио на простору на коме је у то време била обновљена српска држава, док је Тител у исто време био још под аустроугарском окупацијом.

Након оснивања првих задруга, убрзо је у Смедереву, већ 1895. године, основан *Главни савез српских земљорадничких задруга*, који је, заједно са десет савеза других земаља, исте године био један од оснивача Међународног задружног савеза.

Задругарство се развијало, пре свега, на основу користи које су задруге доносиле њиховим члановима и из веровања у задружну идеју.

¹ Проф. др Христивоје Пејчић, Пољопривредни факултет, Крушевац

Пољопривредници су били непосредни оснивачи задруга. Будући да су углавном остваривали контролу над њиховим радом, задруге су, пре свега, доприносиле унапређењу привређивања породичних газдинстава.

Удаљавање од изворног задругарства у периоду изградње социјализма

У нашој пракси је било одступања од задружних начела и од изворног задругарства уопште. Најтеже последице такве појаве су се испољиле нарочито од доласка Брозовог режима на власт 1945. године. Назадовање у задругарству је тада било условљено вишеструко штетним појавама, као што су:

- 1) деформација у односу држава - задругарство,
- 2) оснивање задруга без иницијативе пољопривредника,
- 3) наметање непољопривредних делатности задругама и
- 4) неучествовање пољопривредника у управљању задругом, кроз нарушавање односа пољопривредник - задруга.

1) *Деформација у односу држава - задругарство.* Задругарство успешније доприноси остваривању појединачних и општих циљева којима је подређено уколико држава мерама економске политике, нарочито кроз законодавство (а) омогући слободно самоорганизовање и рад задруга у складу са задружним начелима, и (б) заштити чланове задруга од могуће злоупотребе ове организације од стране појединаца.

Међутим, у нашој пракси, и не само у њој, је била позната појава уплитања државе у задружни живот на начин којим су протежирани циљеви владајућих политичких странака и доминирајућих друштвених група, на рачун интереса ситнијих пољопривредника. То уплитање је доносило по правилу идеолошкополитичку блокаду развоја задругарства и пољопривреде уопште. Задруге су, у ствари, биле један од инструмената за остваривање идеологије носиоца друштвене моћи, односно њихових идеја о променама у пољопривреди и на селу, које нису, у целини, много ишле у прилог стварних потреба пољопривредника и унапређења привређивања њихових породичних газдинстава.

Тако су, мерама државних органа, задруге коришћене за конкретне задатке који су често били веома удаљени од суштине њихове улоге. На пример за:

- планско снабдевање под контролом државних органа, у периоду административног управљања привредом, током првих годинама после Другог светског рата;
- борбу против "капиталистичких елемената" на селу, у ствари, против идеолошких противника Брозовом режиму;
- претварање приватне својине у друштвену;
- "социјалистичку реконструкцију", "изградњу социјалистичких односа" односно "социјалистичких самоуправних друштвеноекономских односа у пољопривреди и на селу" итд.

Негативних појава у задругарству, мада свакако у мањој мери, је било и у Краљевини Југославији. Задруга је тада као организација у неким случајевима више служила представницима капитала и политичких странака, а некад и цркви. Појединци и одређене друштвене групе су на неформалан начин - кроз задруге - настојали и успевали да остварују своје личне и заједничке циљеве или да омогуће чак и деловање политичких странака, нарочито тада забрањене Комунистичке партије. Било је и примера да најбогатији чланови задруге ставе под своју контролу задружну организацију и управљају њоме.

2) *Оснивање задруге без иницијативе пољопривредника.* Сваки подухват оснивања ма које организације у суштини изражава интересе појединаца односно конкретне друштвене групе. Тако и оснивање задруге од стране пољопривредника одражава, пре свега, њихове интересе, који по правилу нису супростављени општим, друштвеним интересима. Међутим, ако иницијативу за оснивање задруге покрећу непољопривредници и непољопривредне организације, извесно је да тада не постоји довољна тежња да суштински циљеви пољопривредника буду основни смисао постојања задружне организације. Сама иницијатива односно (1) носиоци иницијативе за оснивање задруга и (2) услови под којима су оне осниване у нашој пракси су сведочили о удаљавању од изворне суштине задругарства.

(1) Носиоци иницијативе за оснивање задруга су били:

- влада односно министарство за послове пољопривреде и њени органи, што је случај са оснивањем задруга за пољопривредни кредит у Краљевини Југославији или сељачких радних задруга у педесетим годинама после Другог светског рата;
- утицајне друштвенополитичке организације на различитим нивоима организовања,

- друштвени правобраниоци самоуправљања;
- предузећа и друга правна лица, као и
- утицајни појединци на локалном нивоу, нарочито током периода који је назван социјалистичком изградњом, чија су очекивања у задрузи била усмерена, пре свега, на почетну личну афирмацију и промоцију, пут ка власти и остваривање личних материјалних интереса.

(2) Учлањивање у сељачку радну задругу, која је била резултат комунистичког погледа и приступа пољопривреди и селу после Другог светског рата, је вршено под снажним притиском власти. И сама садржина удела који је требао да буде унет у задругу представљала је притисак на сељака и његову приватну имовину. Наиме, почетна идеја комунистичке власти је била да сељачко земљиште, стока и оруђа за рад постану заједничко, колективно власништво. Али за разлику од неких других земаља, у Југославији се од оваквог покушаја брже одступало, док подухват није коначно напуштен.

3) *Наметање непољопривредних делатности.* Непривредне делатности којима се пружају услуге у области културе, здравства, образовања и социјалне помоћи су од општег, јавног значаја, те одговорност за њихово обављање преузима влада, организујући јавна предузећа и установе за пружање тих услуга. Међутим, нарочито у одређеном периоду авнојевске Југославије, пољопривредним задругама су биле наметнуте бројне делатности у оквиру јавних услуга, чиме је донекле потиснута њихова основна усмереност на унапређење привређивања у пољопривреди, нарочито на породичним газдинствима.

У првим годинама после Другог светског рата, у време административног управљања и несташице индустријске робе, задруге су коришћене од стране државе за рационалисано, планско снабдевање сеоског становништва. За време постојања тзв. општих земљорадничких задруга, овим организацијама су од стране државе били, такође, пренети бројни послови културног образовања, негде, на пример, чак и приказивање филмова. С тим у вези је њихово ангажовање у изградњи домова културе. Задругама су били поверени и послови које обављају банке (наплата кредита) или су оне обједињавале рад погона и радионица које врше непољопривредне делатности, као што су: кречане, циглане, црепане, стругаре, каменоломи, мале електране, затим кројачке, обућарске, столарске, браварске радионице и слично.

4) *Неучествовање пољопривредника у управљању задругом.* Ако пољопривредници као чланови задруге немају утицај на доношење

кључних одлука задруге онда удаљивање од задружног начела демократичности у овом случају доноси посебно тешке последице, будући да се управљачким процесом усмерава целокупан рад организације. Међутим, пољопривредници су практично били удаљени из управљања, односно нису имали битан утицај на доношење одлука у подржављеним или "подрштвљеним" задругама. Овим организацијама су управљали запошљени радници у њима, а не пољопривредници. Донесеним одлукама су остваривани, пре свега, интереси запошљених у задругама - на рачун интереса пољопривредника. Другим речима, постојао је сукоб интереса запошљених радника у задрузи и интереса пољопривредника са којима те задруге пословно сарађују.

Одређених неправилности у овом смислу је, такође, било и у Краљевини Југославији. До доношења јединственог закона о задругама 1938. године је постојало више законских прописа у оквиру појединих бановина, којима је на различит начин био уређен рад задруга. Тако је у случају неких бановина постојала могућност да један члан задруге има већи број удела, а тиме и већи број гласова, што је, у ствари, пракса акционарских друштава. Постојала је, такође, у неким бановинама могућност да управни одбор буде састављен од једног задругара. Тако је остављен простор да богати појединци управљају задругом. Сви ови различити случајеви, међутим, ипак нису били масовна појава.

До далеко већег, масовног непоштовања задружних начела, па и оног које се односи на управљање задругом, је дошло у авнојевској Југославији. У почетном периоду комунистичке власти, нарочито током централнопланског, административног управљања привредом, а донекле и касније, задруга је практично била продужена рука државе. Држава је преко својих органа управљала задругама, као што је то чинила и са другим организацијама. Доцније, од педесетих година, оснивањем тзв. сељачких а затим општих земљорадничких задруга и пољопривредници су имали извесног, формалног учешћа у њиховом управљању. Преласком на радничко самоуправљање, а посебно доношењем Закона о удруженом раду, 1965. године, задруга је изједначена са друштвеним предузећем. Тако су задругама управљали запошљени радници, као и у предузећима, а не пољопривредници.

Бавећи се пољопривредном производњом или делатностима које су пословно повезане или зависне од пољопривреде, уз вршење делатности које нису у чврстој вези са пословањем породичних пољопривредних газдинстава, задруге су пружале услуге пољопривредницима у производњи и промету, али на начин и по ценама које су оне диктирале. Како је приватни сектор био деценијама укинута у трговини, индустрији и

у свим другим привредним делатностима осим у пољопривреди и занатству, задруге нису имале озбиљну конкуренцију у пословању са сељацима. Оне су биле по правилу једини снабдевач пољопривредника и једини купац њихових производа, по ценама и под другим условима којим су били заштићени интереси запошљених радника а не пољопривредника. Уместо да буду у служби привређивања пољопривредника, оне су већим делом поменутог периода биле организације које су њима господариле и које су их експлоатисале. Другим речима, задруге су добрим делом управљале пољопривредницима, њиховом судбином, а не они задругама, као што је то, углавном, био случај у изворној задружној организацији, створеној на тлу Србије у 19. веку.

Удаљавање од изворног задругарства у времену обнове капитализма

Нов период у развоју задругарства је наступио од 1996. године када је у Југославији донет Закон о задругама (Службени лист СРЈ 41). Он је у великој мери омогућио оснивање пољопривредних задруга на изворним задружним начелима, иако се односио на све врсте задруга. Међутим, опет су исказане слабости у оснивању задруга и поново су се, поред добрих примера, јавила и настојања за злоупотребом задружне идеје.

У овом периоду затечене задруге су у суштини биле друштвена предузећа са већ израженим слабостима као што су висока задуженост кредитима, недостатак обртног капитала и неефикасно управљање. Оне се у знатној мери баве и трговином, а мање производњом. У овим делатностима пољопривредних задруга све више јача приватни сектор, будући да је то време обнове капитализма ("транзиције"). Задруге ненавикнуте на ову нову конкуренцију губе утакмицу са приватним сектором и долазе у неповољан, подређен положај. Знатан број њих престаје са радом.

Пропадање постојећих задруга није праћено оснивањем нових. Узроци су у задржаном неповерењу пољопривредника према задрузи које је деценијама изазивано и у њиховој необавештености о могућностима оснивања задруга по мери њиховог интереса које омогућује нови закон. Међутим, насупрот отсуству иницијативе пољопривредника, оснивање задруга покрећу предузетнички усмерени појединци, који често и не поседују пољопривредно газдинство. Очекивања ових предузетника су да оснују привредну организацију којом ће:

- углавном самостално да управљају,
- лакше да дођу до повољнијих кредита,

- да остваре пореске олакшице,
- да остваре успешнију пословну сарадњу са пољопривредницима из непосредног окружења итд.

Мотивисани овим очекивањима, они, на пример, успевају да "оснују задругу" уз помоћ чланова своје и родбинске породице, као и са појединим посебно блиским лицима. Оснивачи, дакле, нису представници појединих породичних пољопривредних газдинстава, тако да њихов број не одговара броју тих газдинстава. Они у суштини не учествују у управљању задругом, већ њом по правилу управља лице које је иницијатор за њено оснивање, а регистровано је за директора. Истовремено, оснивачки улози су симболични.

Поред овог, у овом периоду постоје и други случајеви удаљавања од изворног задругарства.

Закључак

У српским земљама, током настојања ка изградњи социјалистичког друштва, деформација односа друштво - задругарство се састојала у томе што је власт настојала да употреби задружну организацију за остваривање политичких циљева. Задрузи су наметане ванпољопривредне делатности. Задруге су осниване и без иницијативе сељака. Сељаци нису адекватно учествовали у управљању задругом. У новије време деформације у задругарству се, пак, нарочито испољавају у настојању богатијих и вештијих појединаца да успоставе потпуну контролу над задругом. Пољопривредне задруге се оснивају без реалног оснивачког улога.

Л и т е р а т у р а

1. Вујатовић - Закић, З. Аграрна економија, Економски факултет, Београд, 1995.
2. Вучковић, М. Историја задружног покрета у Југославији. Институт друштвених наука, Београд, 1966.
3. Вучковић, М. и М. Радић, Економика пољопривреде са задругарством. Привредни преглед, Београд, 1975.
4. Културни центар, Економика пољопривреде, ред. П. Марковић и колегијум, Горњи Милановац, 1980.

5. Задружни савез Југославије, Век и по задругарства, Београд, 1995.
6. Задружни савез Југославије, Сто година организованог задругарства код нас и у свету, Београд, 1995.
7. Пејчић Х, Економика пољопривреде, Студентски културни центар, Ниш, 2000.
8. Пејчић Х, "Микроекономски и макроекономски циљеви у задругарству", Агроекономика, 26, Нови Сад, 1997.
9. Ранђеловић, В, Економика пољопривреде, Савремена администрација, Београд, 1990.
10. Ранђеловић, В, Основи задругарства и земљорадничко задругарство. Пољопривредни факултет - Задружни савез Србије, Београд - Земун, 1999.
11. Симоновић, Д, Економика пољопривреде, Универзитет у Нишу, Ниш, 1990.
12. Симоновић, Д, и С Ђекић, Економика пољопривреде, Студентски културни центар, Ниш, 1998.

*

* *

UDC: 334.73:316.47.053

ESTRANGING FROM THE ORIGINAL COOPERATIVE MOVEMENT

Prof. dr Hristivoje Pejčić
Faculty of Agriculture, Kruševac

Summary

In the further past, deformation between societies and the cooperative movement has been lied in the fact that authority was trying to use the organization of the cooperative to achieve their political aims. The cooperative has been imposed on an agricultural activities. They've been founded without farmer's initiative as well. Farmers didn't participate properly in the cooperative's administering. In the recent time, deformations in the cooperative movement are related to striving of the reach and skilled individuals to establish fully control of the cooperative movement. Cooperative farms are being established without real founder's deposits.

Key words: cooperative, cooperative movement

Author's address:

Prof. dr Hristivoje Pejčić
Poljoprivredni fakultet
Kruševac
SR Jugoslavija

МЕЋУСОБНА КОНКУРЕНТНОСТ РАЗЛИЧИТИХ НАЧИНА ПРОДАЈЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА НА ЗЕМЉОРАДНИЧКИМ ГАЗДИНСТВИМА

Бастајић¹, Љ.

Извод

Продаја пољопривредних производа представља значајан сегмент пословања земљорадничких газдинстава. Повећани трошкови продаје и продаја крајњем потрошачу, воде остварењу повољнијег финансијског резултата. Газдинство 2 остварује највећи финансијски резултат по кг продатог парадајза и повољнију конкурентност у погледу финансијског резултата по 1 кг продатог парадајза у односу на газдинство-стандард. Газдинство 5 остварује највећи финансијски резултат по литру продатог млека (свеже + прерађено у сир) и повољнију конкурентност у погледу финансијског резултата по 1 л продатог млека и економичност продаје у односу на газдинство-стандард.

Кључне речи: продаја пољопривредних производа, земљорадничко газдинство, финансијски резултат, међусобна конкурентност.

Увод

Пословању земљорадничких газдинстава у СР Југославији није поклоњена довољна пажња, ако располажу са 83% обрадивог земљишта, са 86% условних грла стоке и са 96% трактора. У раду је разматран само један сегмент њиховог пословања, а то су различити начини продаје пољопривредних производа и њихова међусобна конкурентност.

Земљорадничка газдинства у тежњи да остваре што повољнији (већи) финансијски резултат, изналазе различите могућности продаје

¹ Мр Љубомир Бастајић, Пољопривредни факултет, Београд - Земун

пољопривредних производа. Сама продаја производа условљена је различитим факторима, као што су: обим расположиве (најчешће сопствене) радне снаге, снабдевеност одговарајућим превозним средствима (камион и аутомобил), динамика и обим пристизања производа, понуда и тражња за производима итд. У раду је извршена анализа конкурентности различитих начина продаје парадајза и млека и сира.

Материјал и метод рада

Испитивање је засновано на анкетању већег броја земљорадничких газдинстава са подручја доњег Срема, од којих је за анализу узето шест газдинства (три газдинства која производе парадајз и три газдинства која производе млеко и сир). Поред већег броја прикупљених информација које су послужиле да се установе најважнији показатељи услова и резултата пословања, прикупљени су између осталог и подаци о начинима продаје пољопривредних производа. Анкетање је обављено почетком 1999. године, а прикупљени подаци (натурални и вредносни) односе се на 1998. годину.

Трошкови коришћења трактора са приколицом, камиона и аутомобила израчунати су састављањем одговарајућих калкулација. Зараде чланова газдинства обрачунате су са 10.00 д по часу рада, односно са 100.00 д по радном дану. Трошкови изнајмљивања камиона износе 650.00 д дневно. Трошкови пијачног места (тезге) за пола дана износе 20.00 д, а за цео дан 40.00 д. За паркирање камиона и аутомобила плаћа се по 10.00 д. Просечна месечна стопа инфлације износи 5%. Прикупљени подаци представљали су полазну основу за састављање обрачунских калкулација продаје парадајза и млека и сира на различите начине. Након састављања обрачунских калкулација, упоредним прегледом утврђено је која је варијанта продаје парадајза, односно млека и сира најповољнија.

За истраживање конкурентности различитих начина продаје парадајза и млека и сира употребљен је метод равнотежног односа цена. За мерење конкурентности узета су два показатеља. Код продаје парадајза то је финансијски резултат по кг продатог парадајза и однос између вредности једне вожње и трошкова продаје (условно назван економичност продаје), а код продаје млека и сира узет је финансијски резултат по литру продатог млека и сира и однос између годишње вредности производње млека и сира и трошкова продаје (економичност продаје).

Да би се обезбедило праћење динамике конкурентности у вези са променом односа цена, вршено је и графичко приказивање. За основу (стандард) узета су она газдинства која имају најнижи финансијски резултат по кг (л) продатог производа.

Резултати и дискусија

Газдинства која производе парадајз, на тржиште га пласирају на следеће начине.

Газдинство 1 целокупну производњу парадајза продаје на велико, предузећу за прераду поврћа, које се налази у суседном насељу. Један члан газдинства трактором са приколицом одвози парадајз и за дан може да превезе и преда на откупно место једну туру, тежине 2500 кг. Цена која се постиже износи 0.80 д/кг и исплаћује се у року од 30 дана. Ефективан рад трактора износи 2 часа.

Газдинство 2 сопственим камионом одвози парадајз у суседно градско насеље и продаје га на зеленој пијаци. Једну туру парадајза у количини од 1500 кг, два члана газдинства продају за 3 дана, постижући просечну цену од 2.00 д/кг. Плаћа се целодневна пијачарина и паркирање камиона за 3 дана. Камион за 3 дана продаје ефективно ради 3.50 часова.

Газдинство 3 за превоз парадајза изнајмљује камион. Парадајз у количини од 1800 кг, један члан газдинства односи на пијаци за продају пољопривредних производа на велико и у току истог дана целокупну количину продаје по цени од 1.30 д/кг. Пијачарина је плаћена у износу од 4 % од целокупне вредности парадајза.

Газдинство 2 има највећу вредност једне вожње (туре), а исто тако и највеће укупне трошкове и трошкове по килограму продатог парадајза (табела 1). Високи трошкови продаје парадајза нису се негативно одразили на финансијски резултат. Остварени финансијски резултат по једној вожњи, такође је највећи код газдинства 2, тј. код газдинства које има сопствени камион, које парадајз продаје на зеленој пијаци и које том приликом остварује највишу цену по килограму продатог парадајза (2.00 д/кг). Висока продајна цена утицала је да газдинство 2 оствари и највећи финансијски резултат по 1 кг продатог парадајза.

Газдинство 3 је друго по вредности једне вожње, укупних трошкова, трошкова по 1 кг и финансијског резултата по 1 кг. Разлог за овакво

пословање опет треба тражити у продајној цени парадајза која је друга по висини (1.30 д/кг).

Из анализе се види да земљорадничка газдинства у тежњи да остваре што веће продајне цене, излажу се додатним трошковима продаје, који на крају немају негативан утицај на финансијски резултат по једној возњи и финансијски резултат по 1 кг.

Табела 1. Остварени финансијски резултат продајом парадајза
Table 1. The financial result achieved by tomato sale

Елементи – Elements	Газдинства - Farms		
	1	2	3
I Вредност једне возње - The value of one ride	2000.00	3000.00	2340.00
II Трошкови – Costs			
1. превоза: - трактор са приколицом of conveyance: - tractor with trailer	92.00	-	-
- камион – truck	-	304.50	-
- изнајмљивање камиона - truck renting	-	-	650.00
2. паркирања камиона - of truck parking	-	30.00	-
3. радне снаге - of labor	100.00	600.00	100.00
4. пијачарина - market rent	-	120.00	93.60
5. инфлације (обезвређења новца) inflation (making money worthless)	100.00	-	-
Укупно – Total	292.00	1054.50	843.60
По 1 кг – Per 1 kg	0.12	0.70	0.47
III Финансијски резултат – Financial result			
- по једној возњи (I-II) – per one ride (I-II)	1708.00	1945.50	1496.40
- по 1 кг - per 1 kg	0.68	1.30	0.83

Произвођачи парадајза са истраживаног подручја напомињу да су претходних година, када су политичке и економске прилике биле повољније, парадајз одвозили у удаљеније потрошачке центре, где су постизали далеко више продајне цене које су у потпуности покривале повећане трошкове продаје.

Према томе, из анализе произилази да оно газдинство које продаје парадајз крајњем потрошачу и поред високих трошкова продаје, остварује најповољнији финансијски резултат. Овај вид продаје могао би се препоручити и осталим газдинствима, под условом да имају на располагању потребну радну снагу и превозна средства. Уколико газдинство не располаже са довољно радне снаге, могла би се сагледати могућност ангажовања радне снаге са стране. Исто тако, уколико газдинство не располаже са сопственим превозним средством (камионом), треба видети какве су могућности услужног транспорта.

Сагледавајући међусобну конкурентност различитих начина продаје парадајза, уочава се да газдинства 2 и 3 остварују повољнију конкурентност у погледу оствареног финансијског резултата по кг продатог парадајза у односу на газдинство-стандард (газдинство 1). Газдинство 2 може да снизи цену парадајза за 31%, а газдинство 3 за 12%, а да и даље остану конкурентна у односу на газдинство 1 (табела 2). Међутим, газдинства 2 и 3 остварују лошију конкурентност у погледу економичности продаје у односу на газдинство-стандард. Да би достигла економичност продаје газдинства-стандард, ова газдинства би требало да повећају цене парадајза за 141% (газдинство 2) односно за 147% (газдинство 3).

Табела 2. Равнотежни однос цена различитих начина продаје парадајза
Table 2. Balanced price relation of different ways of tomato sale

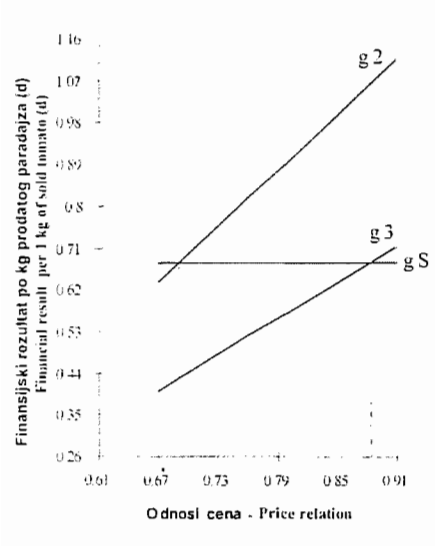
Показатељи - Indices	Газдинства - Farms		
	1	2	3
Финансијски резултат по 1 кг Financial result per 1 kg	1.00	0.69	0.88
Економичност продаје Economical sale	1.00	2.41	2.47

Равнотежни однос цена може се представити и графички (граф. 1 и 2). Линија g S која је паралелна са x осом, представља газдинство-стандард. Повлачењем паралелне линије са y осом из пресека линије g S, са линијама осталих газдинстава наниже на x осу, може се пронаћи однос цена који обезбеђује једнак финансијски резултат по кг продатог парадајза и једнаку економичност продаје у односу на газдинство-стандард. Уколико газдинство-стандард повећа или смањи финансијски

результат по 1 кг и економичност продаје, тада се успостављају нови односи цена са остала два газдинства који се могу пронаћи преко пресека нове линије g S, са линијама осталих газдинстава.

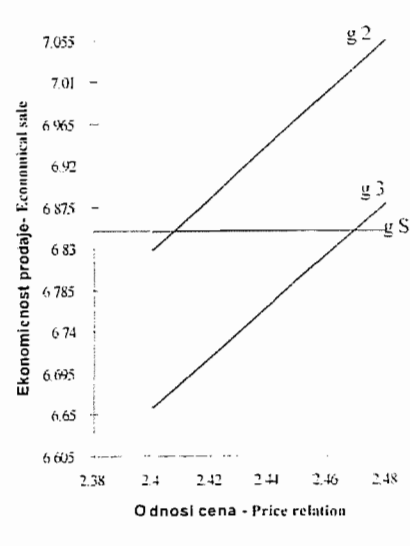
Граф. 1. Утицај односа цена на финансијски резултат по 1 кг продатог парадајза

Graph 1. Influence of price relation on financial result per 1 kg of sold tomato

Граф. 2. Утицај односа цена на економичност продаје парадајза

Graph 2. Influence of price relation on economical sale of tomato

За произведено млеко и сир испитивана газдинства су примењивала следеће варијанте продаје.

Газдинство 4 располаже са две краве просечне млечности 5100 литара. За потребе домаћинства троши се 1,50 литара млека дневно и 1 кг сира недељно. Преостала количина млека се аутомобилом одвози у суседно насеље и предаје откупној станици. Просечна цена млека која се постиже износи 2.50 д/л и наплаћује се за 15 дана. Време ефективног рада аутомобила у току једне вожње износи 0.30 часова, а један члан газдинства ангажован је 0.50 часова дневно на продаји млека.

Газдинство 5 располаже са 4 краве просечне млечности 4650 литара. У домаћинству се троши по 1 литар млека дневно и 26 кг сира годишње. Целокупна преостала количина млека се сира и сваке суботе одвози аутомобилом у суседно градско насеље, где се продаје на зеленој пијаци. Просечна цена која се постиже за сир износи 22.00 д/кг. Овом приликом плаћа се паркирање аутомобила за цео дан и пијачарина за пола дана. Време ефективног рада аутомобила у току једне вожње износи 1.50 часова, а за продају сира ангажује се један члан газдинства један радни дан.

Газдинство 6 располаже се 3 краве просечне млечности 3360 литара. У домаћинству се троши 1 литар млека дневно и 1.50 кг сира недељно. Дневно се на газдинству прода 12 литара млека по цени од 3.50 д/кг, а млеко се наплаћује једном месечно тј. сваког првог у месецу. Преостала количина млека се сира и продаје купцима који долазе на газдинство, по цени од 18.00 д/кг и одмах се врши наплата. Један члан газдинства се ангажује 0.60 часова дневно на пословима око продаје млека и сира.

Сва испитивана газдинства за килограм произведеног сира утроше у просеку 5 литара млека.

Табела 3. Укупна количина млека за продају
Table 3. Total quantity of milk for sale

(дин. – din.)

Елементи - Elements	Газдинства- Farms		
	4	5	6
I Произведена количина - Produced quantity	10200	18600	10080
II Потрошња у домаћинству - Household consumption			
- млека - of milk	547.50	365	365
- сира (прерачунато у млеко) - of cheese (estimated in milk)	260	130	390
III Млеко за продају (I-II) - Milk for sale (I-II)	9392.50	18105	9325

Количина млека коју газдинства продају (табела 3), није иста на свим газдинствима и условљена је бројем крава, њиховом млечношћу и количином млека и сира који се утроше за потребе домаћинства.

Сходно томе, газдинства остварују и различите финансијске резултате продајом млека и сира (табела 4). Највећу вредност продатих производа остварује газдинство које целокупну количину млека прерађује и продаје

само сир (газдинство 5). Затим следи газдинство које део вредности продатих производа остварује продајом млека на мало, тј. крајњим потрошачима, а део вредности продајом сира директно на газдинству (газдинство 6). Најмању вредност продатих производа остварује газдинство 4, тј. газдинство које продаје само млеко и то млекарни, посредством откупне станице. Исти је редослед газдинстава и по трошковима продаје млека и сира.

Табела 4. Остварени финансијски резултат продајом млека и сира

Table 4. Financial result accomplished by milk and cheese sale

(дин. – din.)

Елементи - Elements	Газдинства - Farms		
	4	5	6
I Вредност - Value:			
- млека - of milk	23481.25	-	15330.00
- сира - of cheese	-	79662.00	17802.00
- укупно - total	23481.25	79662.00	33132.00
II Трошкови - Costs:			
- превоза- of transport	4161.00	2964.00	-
- пијачарине - of market rent	-	1040.00	-
- паркирања аутомобила - of car parking	-	520.00	-
- радне снаге - of labor	1825.00	5200.00	2190.00
- инфлације (обезвредјења новца) - of inflation (making money worthless)	587.03	-	766.50
- укупно - total	6573.03	9724.00	2956.50
- по 1 л - per 1 l	0.70	0.54	0.32
III Финансијски резултат - III Financial result			
- укупан (I-II) - total (I-II)	16908.22	69938.00	30175.50
- по л млека (свеже + прерађено у сир) - per l of milk (fresh + processed in cheese)	1.80	3.86	3.24

Висина трошкова продаје не утиче на редослед газдинстава према висини финансијског резултата. Наиме, највећи укупан финансијске резултат и финансијски резултат по литру продатог млека, остварује газдинство 5, а затим следе газдинство 6 и газдинство 4.

Запажа се да она газдинства која прерађују део или целокупну количину млека у сир, остварују већи финансијски резултат од газдинства које продаје само млеко. Овде је такође битно уочити и начине продаје млека. Оно газдинство које продаје млеко крајњем потрошачу (газдинство 6), остварује већу продајну цену, мање трошкове продаје, а самим тим и већи укупан финансијски резултат и финансијски резултат по једном литру продатог млека, од газдинства које млеко продаје млекарни (газдинство 4).

Газдинства 5 и 6 остварују повољнију конкурентност у односу на газдинство 4 како у погледу финансијског резултата по 1 л продатог млека, тако и у погледу економичности продаје (табела 5). Ова газдинства би могла да сниже цене млека у распону од 40% (газдинство 5) до 47% (газдинство 6), а да и даље остану конкурентна у односу на газдинство-стандард у погледу финансијског резултата по литру продатог млека. Код економичности продаје газдинство 5 могло би да снизи цену млека за 56%, а газдинство 6 за чак 68%, а да и даље буду конкурентна са газдинством 4.

Табела 5. Равнотежни однос цена различитих начина продаје млека и сира
Table 5. Balanced price relation of different ways of milk and cheese sale

Показатељи - Indices	Газдинства - Farms		
	4	5	6
Финансијски резултат по 1 л Financial result per 1 l	1.00	0.53	0.60
Економичност продаје Economical sale	1.00	0.44	0.32

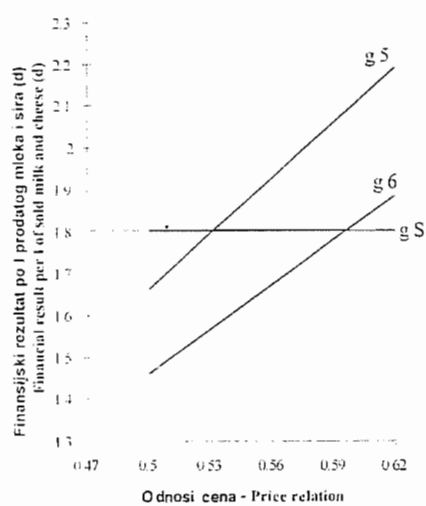
Праћење динамике конкурентности газдинстава 5 и 6 у односу на газдинство 4, може се вршити и преко графикона (граф. 3 и 4). Уколико газдинство-стандард повећа или смањи финансијски резултат по 1 л продатог млека или пак економичност продаје, тада се успоставља нови равнотежни однос цена који се може пронаћи на графиконима у тачкама пресека нове линије газдинства-стандард са линијама осталих газдинстава.

На основу добијених резултата у постојећим условима привређивања, сва газдинства која се баве производњом млека, требала би да теже његовој преради у сир и продаји на зеленој пијаци, а ако нису у могућности на

зеленој пијаци (недостатак радне снаге и превозног средства), тада би продају требала да организују на газдинству.

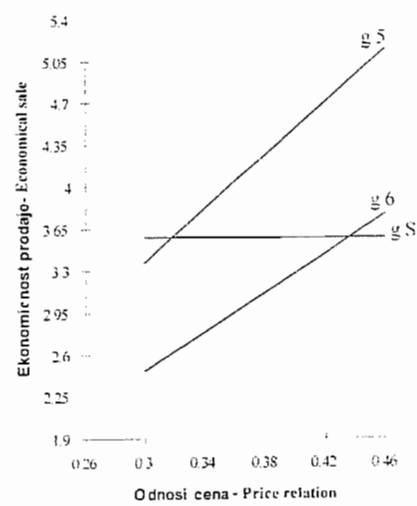
Граф. 3. Утицај односа цена на финансијски резултат по 1 л продатог млека и сира

Graph 3. Influence of price relation on financial result per 1 l of sold milk and cheese

Граф. 4. Утицај односа цена на економичност продаје млека и сира

Graph 4. Influence of price relation on economical sale of milk and cheese

Закључак

Пословању земљорадничких газдинстава у СР Југославији се не поклања довољна пажња и поред тога што располажу са 83% обрадивог земљишта, са 86% условних грла стоке и са 96% трактора.

У раду је анализиран само један сегмент пословања земљорадничких газдинстава и то различити начини продаје парадајза и млека и сира и њихова међусобна конкурентност.

Највећи финансијски резултат по једној возњи (тури) и по једном килограму продатог парадајза, остварује газдинство 2, тј. газдинство које има сопствени камион, које парадајз продаје на зеленој пијаци и које том

приликом остварује највишу цену по једном килограму. Газдинства 2 и 3 остварују повољнију конкурентност у односу на газдинство 1, у погледу оствареног финансијског резултата и лошију конкурентност у погледу економичности продаје. Продаја парадајза крајњем потрошачу и поред високих трошкова продаје, могла би се препоручити и осталим газдинствима.

Од газдинстава која се баве производњом млека, највећи укупан финансијски резултат и финансијски резултат по једном литру продатог млека (укључујући и млеко прерађено у сир) остварује газдинство 5, које целокупну количину млека сири и сир продаје на зеленој пијаци. Посматрајући међусобну конкурентност газдинстава, утврђено је да су газдинства 5 и 6 конкурентнија у односу на газдинство 4, како у погледу оствареног финансијског резултата по литру продатог млека и сира, тако и у погледу економичности продаје.

У постојећим условима привређивања највеће економске ефекте у продаји пољопривредних производа, остварују она земљорадничка газдинства која иду на продају производа више фазе обраде (сир), која улажу додатне трошкове у продаји производа и која производе продају крајњем потрошачу.

Литература

1. Андрић, Ј. (1991): Трошкови и калкулације у пољопривредној производњи. Пољопривредни факултет, Београд.
2. Бастајић, Љ. (2002): Економски ефекти промене величине земљорадничких газдинстава на подручју доњег Срема. Магистарска теза. Пољопривредни факултет, Београд.
3. Букоровић, Ј., Крстић, Б., Ранђеловић, В., Станковић, Јелена, Марковић, П. (1988): Функционисање и репродукција породичних газдинстава на подручју општине Ваљево. Пољопривредни факултет - Институт за Агроекономију, Београд.
4. Крстић, Б., Андрић, Ј., Бајчетић, Б. (1995): Модели земљорадничких газдинстава усмерених на сточарску производњу. Александрија, Београд.

5. Крстић, Б., Илић Гордана, Смиљанић, С. (2001): Конкурентност пољопривредног газдинства и пословно одлучивање. 37. знаствени скуп хрватских агронома с међународним судјеловањем, стр. 75. Опатија.
6. Томић, Р., Крстић, Б. (1993): Регионалне карактеристике породичних газдинстава усмерених на овчарску производњу у планинском подручју централног дела Србије. Зборник радова. Правци развоја овчарства и козарства у СР Југославији. Нови Пазар.

*

* *

UDC: 631.58:631.11

MUTUAL COMPETITIVENESS OF DIFFERENT WAYS OF AGRICULTURAL PRODUCTS SALE ON FARMS

Mr Ljubomir Bastajić
Faculty of Agriculture, Zemun - Belgrade

Summary

The agricultural products sale presents an important part in farm business. The increase of sale costs and sale to consumer leads to realisation of more favourable financial result. Farm 2 accomplishes the biggest financial result per kg (of sold tomato) and more favourable competitiveness of financial result per 1 kg (of sold tomato) comparing to farm-standard. Farm 5 accomplishes the biggest financial result per 1 l of sold milk (fresh + processed in cheese) and more favourable competitiveness of financial result per 1 l (of sold milk) and economical sale comparing to farm-standard.

Key words: agricultural products sale, farm, financial result, mutual competitiveness

Author's address:

Mr Ljubomir Bastajić
Poljoprivredni fakultet
Beograd
Savezna Republika Jugoslavija

МАЛИ БИЗНИС И ПРЕДУЗЕТНИШТВО У ДОМЕНУ ЛЕКОВИТОГ БИЉА

Милановић¹, Р.

Извод

Циљ рада је да се укаже на четири могућа облика развоја малог бизниса и предузетништва у оквиру производње, прераде и промета лековитог биља. То су: 1) мале приватне породичне плантаже лековитог и ароматичног биља; 2) мала и средња приватна предузећа и погони за откуп и прераду лековитог и ароматичног биља; 3) сакупљање дивљег (самониклог) лековитог и ароматичног биља, посебно на брдско-планинским подручјима и 4) извоз лековитог и ароматичног биља. Даље, аутор указује на три посебне групе лековитог и ароматичног биља на територији Србије, као могућим доменима предузетничког ангажовања. То су: 1) лековито биље које је распрострањено на целој територији Србије и где не постоји опасност од његовог нестанка, ако се сакупља под стручном контролом (19 врста); 2) лековито биље кога има у ограниченим количинама (20 врста) и 3) лековито биље кога има само на одређеним локалитетима (18 врста).

Потом, аутор указује на неке врсте лековитог биља које се могу успешно гајити на малим приватним породичним плантажама. То су: одољен (*Valeriana officinalis* L.) камилица (*Matricaria chamomilla*), мелиса (*Melissa officinalis*), тимијан (*Thymus vulgaris*), питома нана (*Mentha piperita*) и сл.

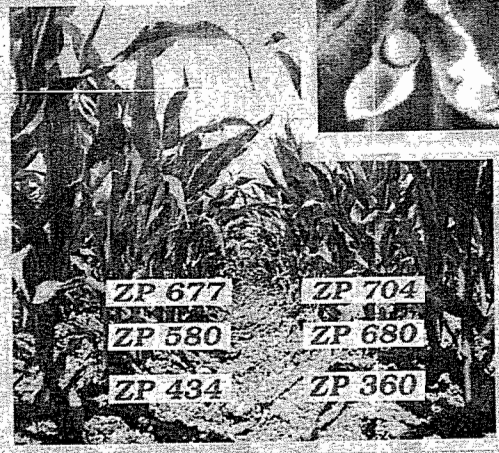
Најзад, аутор указује на потребу заокруживања технолошког процеса у производњи и преради лековитог биља, почев од производње на малим приватним породичним плантажама, па преко малих лабораторија за испитивање и малих предузећа за прераду, до израде одговарајућих препарата и мелема и њихове продаје у малим биљним апотекама или на страном тржишту. У раду се разматрају и могућности прерастања малих плантажа и предузећа у средња и велика као и потребни капитал и економски ефекти који би се могли остварити развојем капацитета малог бизниса и предузетничког ангажовања на селу, посебно МСП-а и малих

¹ Др Ратомир Милановић, Београд.

JUS ISO 9001

INSTITUT ZA KUKURUZ
"ZEMUN POLJE"
 tel. 011/37 56 704, faks 011/37 54 994
 www.mrzp.co.yu

ZP 677	ZP 704
ZP 580	ZP 680
ZP 434	ZP 360

MI POMAŽEMO PRIRODI DA DAJE VIŠE

плантажа. то су: висина почетног капитала за њихово оснивање, профитабилност, могућност извоза, као и њихов значај за развој села, региона и равномерни развој земље као целине.

Кључне речи: лековито биље, мали бизнис и предузетништво

Увод

У Југославији, посебно у Србији, одавнина се традиционално негује и преноси у народу позната крилатица да су – ливада пуна лековитог биља и добар бунар пун свеже воде, најбољи лекари на свету. Све што је излечиво, може се излечити биљкама и водом. Познати су и многи народни травари и видари који су брали самоникло лековито биље, припремајући чајеве и мелеме и њима лечили многе болести и ране болесних. Знано се, да се хајдучком травом могу извидати ране хајдука, босиљком отерати све болести, а купиновим листом извадити трн из ноге пастира. Ипак, сматра се да су хербалну медицину- вештину и науку лечења болесника лековитим биљем, прве “откриле” домаће животиње. Мачке једу метвицу када су болесне, а пси листове љубичице. Људи су видели од животиња, па су и сами почели да трагају за лековитим “травкама”, брали их и користили за лечење. Стога је и хербална медицина стара исто толико колико и сам човек, а дугогодишње народно искуство у овој области је преношено “с колена на колено” потомцима, посебно позната тринаест правила бербе лековитог биља, али и врсте биља и лечење.

Исто тако, наша земља, као мало која у Европи располаже веома значајним природним потенцијалима за сакупљање, производњу, прераду и трговину великим бројем лековитог биља, нарочито на брдско-планинским подручјима.

Све ове, али и извозне могућности, су данас у нашој земљи мало искоришћене и за развој малог бизниса и предузетништва у домену лековитог и ароматичног биља, па су неке од тих могућности и предмет овог рада и то:

- 1) мале приватне породичне плантаже лековитог и ароматичног биља
- 2) мала и средња предузећа и погони за откуп и прераду лековитог и ароматичног биља
- 3) сакупљање дивљег (самониклог) лековитог биља, посебно на брдско-планинским подручјима
- 4) извоз лековитог и ароматичног биља

Предмет даљег рада је сваки од ових аспеката понаособ.

Материјал и методе истраживања

Материјал и методе су преузете из мојих ширих истраживања могућности развоја малог бизниса и предузетништва у пољопривреди и на селу у три правца према категорији њихових субјеката, и то: (1) приватна мала и средња производна, прерађивачка и услужна предузећа (2) приватне производне и услужне радње сеоског занатства, домаће радности и трговине, и (3) мале плантаже, стакленици и пластеници лековитог биља, воћа и поврћа. Истраживања су вршена на територији источне Србије, прецизније одабраним селима општина Неготин, Кладово, Мајданпек, Бор и Кучево и с могућношћу међународне сарадње с одговарајућим субјектима из Бугарске (котлина Видина) и Румуније.

Материјали су дакле, статистички подаци прикупљени са терена наведених општина. Затим, из статистичких годишњака Југославије и Србије, као и из цитиране литературе дате у попису рада.

Метод рада је компарација статистичких података, а резултати истраживања су профитабилност и економски ефекти улагања у развој назначених програма.

1. Мале приватне породичне плантаже лековитог и ароматичног биља

У земљама Запада, посебно Европској унији, где се Југославија запутила-профит су алфа и омега привредног развоја, а приватна својина кичма тога развоја. Стога није чудо што се, понекад заборављају хумани принципи медицине и фармације, у трци за профитом. Нисмо заговорници тога изборава, али желимо да укажемо да се развој малих приватних породичних плантажа лековитог и ароматичног биља у нашој земљи споро одвија. Стиче се утисак да још није утврђена ни њихова идентификација по врстама лековитог биља, које би се могло плантажно узгајати, као ни њихове локације. По нашем мишљењу то би могле да буду мале плантаже одољена, нане, камилице, матичњака, мелисе и тиммијана. Њима би се могле придодати, профита ради, мале плантаже производа здраве хране-азуко пасуља, дајкона(роткве) и ђумбира, као и мале плантаже цвећа. Поред малих плантажа, за рано узгајање и сазревање поврћа, могло би се ићи на бржу изградњу стакленика и пластеника. Исто тако, ваљало би детаљно истражити могућности узгоја неких врста лековитог и ароматичног биља у стакленицима и пластеницима.

Места локације поменутих капацитета су свугде тамо где за то постоје природни услови-клима, плодно земљиште, здрава храна и ваздух, као и где ће њихова производња и прерада бити профитабилне. Резултати

истраживања развоја малих плантажа лековитог биља су посебно била усмерена на брдско-планинска подручја, јер су она еколошки мање загађенија али и преовладавају територијом. Заправо, обухватају скоро 3/4 територије Југославије, док мању територију чине равнице-Војводина и долине појединих котлина и великих река. У Србији се могу заправо, издвојити две добро подељене области: подручје панонског базена, с узвишењима Фрушке горе и Вршачке планине, и брдско-планинска област, коју чине четири планинска система: (1) Родопске планине, са својим огранцима, у северној, централној и јужној Србији; (2) Карпатско-балканске планине, на истоку Србије; (3) Динарске планине, са својим огранцима Проклетија, Старог врха и Рашке области; на западу Србије и (4) Шарско-пиндска планинска маса, са Шаром, Коритником и Паштриком на Косову и Метохији. Скоро сви назначени брдско-планински предели, заштићени су од великих загађивача, па су природно предодрешени за узгој лековитог и ароматичног биља. Стога је то једна од компаративних предности наше земље, која није у довољној мери искоришћена, и поред развијене фармацеутске индустрије.

Исто тако ова подручја су веома богата водом- извори, издани, потоци, реке, језера, баре, мочваре, ритови, канали и акумулације. Само на подручју источне Србије постоји преко 1.360 извора воде⁽¹⁾ на потезу Мироча, Дели Јована, Тупијнице и Суве планине, на истоку, до подручја Таре, Златибора, Златара и Јадовника, на западу. Затим, од Фрушке горе, на северу, до Шар-планине, на југу Србије. Највећи број извора је са температурама воде 7-16 °С, а многи нису довољно истражени. За 214 извора су основни подаци познати од раније, 448 извора су истражени, док остали извори (698) нису истражени. Већина ових извора би се могла користити за наводњавање малих плантажа лековитог и ароматичног биља. У Србији има и 211 термалних врела и извора која би се могла користити за загревање стакленика и пластеника лековитог и ароматичног биља, раног поврћа и јагодичастиг воћа, али и загревање пољопривредних, индустријских и урбаних објеката, што се данас мало користи.

Када је реч о висини потребног капитала, то зависи од врсте лековитог и ароматичног биља које би се гајило на малој плантажи, локације плантаже и низа других фактора. Тако на пример, за оснивање мале плантаже одољена (200 кг суве масе по 1 ха) било би потребно око 3.200 УСД. Од чега 49% за репродукциони материјал, 27% радна снага, 13% рад сушаре, 10% рад машина и 1% остало. За оснивање мале плантаже мелисе, тимијана и нане, трошкови улагања се смањују сваке године јер су улагања у подизање засада доминантна у првој години. Стопа добити (профита) је око 68%, зависно од врсте биља које се гаји, и цене.

Исто тако, нека ранија истраживања⁽²⁾ указују да би мале плантаже одољена, али и мелисе, тимијана и питоме нане, могле бити веома профитабилне на подручју источне Србије, прецизније у области Хомољских планина (600 м/н.в.), односно Кучева, јер овај регион спада у еколошки чистије зоне Србије, а није ни радиоактиван од НАТО бомбардовања. Исти закључак би се могао извући и за читав тај троугао Србије, почев од Кладова до Неготина, Зајечара и Мајданпека, уз додатак да би се у приобаљу Дунава и Тимока мале плантаже лековитог биља могле и наводњавати, што би повећало приносе, а тиме и зараду. Могло би се, исто тако, ићи и на брже подизање стакленика и пластеника лековитог и ароматичног биља и зачина на имањима пољопривредника. Ови међутим, као социјална групација и нису у целини, због својих социјално-културних схватања, предузетнички орјентисани. Ипак, једним делом јесу и њима треба пружити шансу да се у предузетничкој пракси потврде својим успешним предузетничким подухватима, духом и талентом.

Поред пољопривредника, малим бизнисом и предузетништвом у домену малих плантажа лековитог и ароматичног биља могли би се бавити и друга лица- незапослени из великих градова, повратници с рада у иностранству, пензионери, домаћице и избеглице, ако би им банке одобриле кредите почетног капитала. Ипак, развој малих плантажа лековитог и ароматичног биља би требало да буде на породичном нивоу предузетника, где би се могли запошљавати сви чланови породице, и с могућношћу да се посао успешно развија према оснивању малог предузећа за производњу, прераду и промет лековитим и ароматичним биљем.

2. Мала и средња приватна предузећа и погони за откуп и прераду лековитог и ароматичног биља

За оснивање и вођење малог предузећа потребно је више знања и стручности, него што је то случај са власницима малих плантажа, стакленика и пластеника, који и не морају да буду предузетници већ чак, пољопривредници, који оснивају малу плантажу на свом имању. Обавеза вођења пословних књига, књиговодства, израда пословних извештаја и завршног рачуна, али и познавање и праћење финансијских и законских прописа, посебно усложњава вођење малог предузећа. Поред знања и искуства, озбиљне препреке оснивању и развоју малих и средњих предузећа на селу представља и недостатак потребне инфраструктуре, коју многа наша села немају. Мислимо на модерне путеве, ПТТ мрежу, водовод и канализацију, што је неопходно за оснивање и пословање сеоског малог предузећа. Исто тако, у већини села не постоји традиција

активности у форми предузећа, каква се развила у градовима, па оснивање "предузећа на ливади" ствара подозрење и отпоре сеоског живља према таквој новини; посебно старих житеља, мимо традиционалног облика пољопривредне делатности, домаће радиности и сеоског занатства која традиционално прате село.

Има и много других успоравајућих фактора, али да поменемо још само преовлађујући облик ситног пољопривредног поседа и сиромаштва које такав посед доноси, што даље условљава немогућност шире финансијске подршке предузетничким подухватима, посебно обезбеђивање потребног почетног капитала.

За оснивање и рад малог предузећа за прераду лековитог и ароматичног биља на селу, према подацима из 2000. године, потребно је у просеку око 2.5-10.000 УСД, у динарској противвредности. Од чега је 50% потребно за оснивачки улог, 40% за опрему и уређаје и 10% за таксе и остале трошкове. Подразумева се поседовање сопственог или закупљеног пословног простора или земљишта, као и сушара на отвореном. Набавка дестилатора и екстатора би повећала овај износ неколико пута, па би се на њих могло ићи у каснијим фазама рада предузећа. Остварена годишња бруто добит би се кретала 1,2 до 4000 УСД, што би за 2-4 године обезбедило повраћај уложеног капитала. Поред профита власнику, развој малих предузећа на руралним подручјима, могао би да буде основна снага опоравка и привредног развоја појединих региона Југославије, посебно привредно-недовољно развијених (и села на њима).

Затим, створили би се услови за равномернији привредни развој наше земље, већу запосленост и запошљавање сеоске популације, смањењу миграционих кретања и стварању услова за останак младих на селу, а тиме и ревитализацију села. Потом, развој малих предузећа, њихових погона, малих лабораторија и апотека на селу допринело би бољем коришћењу основних ресурса и расту животног стандарда сеоске популације, али и заокруживање технолошког процеса, почев од производње лековитог биља, преко прераде, до развоја малих лабораторија, апотека и извоза биља и препарата.

3. Сакупљање дивљег (самониклог) лековитог биља

Народни травари у Србији су саставили свој календар брања лековитог биља, у коме су за основу узети верски празници, правила брања, начини тачног препознавања одређене врсте лековитог биља, начини прераде (сушења), чувања, справљања чајева, препарата и мелема, као и

дијагностика болести и лечење-фито терапија. Не улазећи у дубљу анализу, већ да само кажемо да су сви ови поступци веома важни. Тако, на пример, недовољно познавање лековитог биља при брању или спремању напитака, може да остави кобне последице. Понекад су у Србији биљне моћи и злоупотребљаване.

Када је реч о распрострањености и локацијама лековитог биља, у Србији је уобичајена подела на три групе:

Прву групу чине 19 врста лековитог биља, а има их на целој територији Србије. То су: шипак, глог, купина, коприва, бурјан, трњина, боквица, зова, хајдучка трава, шумска јагода, маслчак, трава хоћу-нећу, мајчина душица, кантарион, црни слез, дивизма, трава дан и ноћ, чичак и храстова маховина.

Другу групу чине 20 врста биљака, а има их у ограниченим количинама, па је потребно њихову бербу контролисати, да не би исчезле. То су: клека, подбел, липа, врба, јагорчевина, боровница, мрзовац, храст, враниловка, зечји трн, женетрга, орах, раставић, пелен, бреза, кичица, ситница, имела, кокотац и ђурђевак.

Трећу групу чине 18 врста биљака, а има их у ограниченим количинама и на само одређеним локалитетима. То су: ртањски чај, сунцокрег, велебиље, медвеђе грожђе, камилица, трава од срца, ким, бели слез, трава ива, каћуни, одољен, линцура, иђирот, напустак, чемерика, божур, крушина и смиле.

Ваља истаћи да потражња (али и цене) за појединим врстама лековитог биља варира, понекад се траже биљке које се раније нису тражиле- мада се знало да су лековите, што условљава и обим промета у земљи или извоз.

4. Извоз лековитог и ароматичног биља

Извоз лековитог и ароматичног биља је значајан не само за власнике-извознике ових производа, већ и за земљу у целини- спољнотрговински, односно платни биланс земље, посебно са становишта обезбеђења неопходних девизних средстава. Због тога би извозну орјентацију требало да имају све врсте лековитог и ароматичног биља, али и зачина, које успевају и могу се плантажно гајити у нашој земљи. Уместо тога, суочени смо са увозом многих врста лековитог и ароматичног биља, чак и из нама суседних земаља. Тако на пример, у 1997. години Југославија је извезла 60 тона камилице у вредности од 132.000 УСД, а увезла 8 тона у вредности од 24.000 УСД. Нето извоз је 52 тоне, односно 108.000 УСД. Исто тако¹⁰¹, извезено је 27 тона цвета липе за 129.000 УСД, а увезена 1 тона за 5.000 УСД.

Табела 1. Извоз-увоз производа лековитог и ароматичног биља и зачина у 1999. години
Table 1. Export-import of products of medicinal and aromatic plants and spices in 1999

Врста производа	Извоз			Увоз		
	колич. (тона)	вред. (000дин.)	вред. (000 \$)	колич. (тона)	вред. (000дин.)	вред. (000 \$)
Камилица (Chamomile)	178	3.324	297	2	144	13
Жалфија (Sage)	254	5.402	497	65	373	34
Нана (Mint)	332	4.859	444	4	164	15
Цвет липе (Flowers Linden)	28	962	88	-	-	-
Храстов лишај (Oak Liche)	7	75	6	8	117	10
Корен линцуре (Licure Root)	9	495	46	-	-	-
Слез (Mallow)	66	1.516	137	2	204	18
Биље за парфимерију	573	10.062	935	271	6.910	618
Корен гошпиног биља-слатко коренје (Licurice Roots)	10	119	10	0	10	1
Сиров лан	-	-	-	211	1.116	99
Ломљен, перерађен лан	-	-	-	115	1.698	152
Конопља, кучина и отаци	1	33	3	80	787	70
Ћумбир (Ginger)	-	-	-	5	86	8
Мајчина душица, шафран и лорбер у листу	12	410	38	0	1	0
Зачини остали и мешавине	107	2.434	219	27	1.469	137

Извор: Статистика спољне трговине СРЈ за 1999. СЗС, 2000. године, део I, страна 67.81 и 91.

Нето извоз је 26 тона, односно 124.000 УСД. У 1999. години извезено је 178 тона камилице у вредности од 297.000 УСД, а увезено 2 тоне у вредности од 13.000 УСД.

Поред камилице, увезено је још и следеће лековито биље: 65 тона жалфије у вредности од 373.000 УСД, 4 тоне нана у вредности од 164.000 УСД, 8 тона храстовог лишаја у вредности од 117.000 УСД, 2 тоне слеза у вредности од 204.000 УСД, 326 тона сировог и ломљеног лана у вредности од 251.000 УСД, 80 т конопље за 70.000 УСД, 5 т ђумбира за 8.000 УСД, 27 тона разних зачина у вредности од 137.000 УСД и 271 т разног биља за парфимерију у вредности од 618.000 УСД (табела 1).

Из наведених података могли бисмо констатовати да је био веома широк асортиман увоза ових производа, уместо већег обима производње у нашој земљи и њиховог извоза, чиме би се обезбедила знатна девизна средства, а Југославију од увозника, претворило у извозника лековитог и ароматичног, али и зачинског биља и њихових прерађевина.

Закључак

На крају, извршена истраживања и учињене анализе упућују на закључак да би се бржим развојем малог бизниса и предузетништва у домену малих приватних плантажа лековитог и ароматичног биља, малих и средњих приватних предузећа и погона за откуп и прераду лековитог и ароматичног биља, сакупљању дивљег (самониклог) лековитог биља, посебно на брдско-планинским подручјима, као и већим извозом лековитог и ароматичног биља-могла да оствари веома значајна зарада (профит), али и сировине за фармацеутску индустрију, тиме већу производњу лекова и бољу снабдевеност тржишта истим, али и за извоз, како лекова и прерађевина, тако и лековитог и ароматичног биља. Био би то значајан допринос остваривању потребних девизних средстава, али и већем запошљавању домаћег становништва, бољем коришћењу домаћих производних ресурса и порасту животног стандарда.

Литература

1. Марковић, З. (1998), Извори брдско-планинских подручја Србије-еколошка студија макрзообентоса, Биолошки факултет, Београд и Политика, 5.2.1990. стр. 16.
2. Вукомановић, М. Бојанић, С. (1999), Економика гајења неких тржишно значајних лековитих, ароматичних и зачинских биљних врста у региону Кучева, Економика пољопривреде, год. 1996., бр. 1-2 (103-111). Видети и зборник радова (1991), лековито биље, јестиве гљиве и шумски плодови Србије. Пољопривреда, Београд.
3. Митровић, Р. (2001), Радиоактивност у животној средини-угроженост, заштита, превентива, радиоактивна деконтаминација, Врело-Земун, Београд.
4. Љубисављевић, М. (2000), Зачини и лековито биље, Београд.
5. Марковић, С. (2001), Златна књига лековитог биља, Виз и Народна књига, Београд. Видети и М. Матовић (1999), Моћ биља, Центар за истраживање природе, Београд и М. Требен (1997), Здравље из бојке апотеке- савети и искуства у лечењу лековитим биљем, Нови Сад
6. Д. Животић (1980) Лековито биље у народној медицини. ВИИ издање. Отокар Кершовани-Ријека, Београд и Ц.А. Дјук (1999), превод, Народна књига, Београд
7. М. Перовић (1997), Биљне моћи, Партенон, Београд
8. Студија Економски потенцијали лековитог и ароматичног биља Србије (1993), ИЕП, Београд, 37-39. и Б. Мирковић (1998), Алхемија лековитог биља- еликсир живота, Београд
9. Статистика спољне трговине СРЈ (1998, 1999), СЗС, Београд стр. (39-428 и 67. 81-91).

*

* *

UDC: 334.71::633.88

SMALL BUSINESS AND ENTREPRENEURSHIP IN DOMAIN MEDICINAL PLANTS

Dr Ratomir Milanović

Summary

The aim of this paper to indicate on four possible forms of development small business and entrepreneurship in the frame of production, processing and turnover of medicinal plants. Those are: 1) small private family plantations of medicinal plants; 2) Small and medium private enterprises (SMEs) and workshops for buying up and processing of medicinal plants; 3) picking wild medicinal plants, especially in hillary and mountains regions and 4) export of medicinal and aromatic plants. Further on, author indicates three groups particular medicinal and aromatical plants on the territory of Serbia, as the most possible places for the enterpreneurship engagement. Such as follows: 1) medicinal plants, that can be find easily and almost in unlimited quantities on the whole territory of Serbia (19 sorts); medicinal plants, that are growing up in the limited quantities (20 sorts) and 3) medicinal plants, that can be find only in the particular localitates (18 sorts). Then author indicates on the some sorts of the medical plants that might be successfully growing on the small private family plantations of medicinal plants. Those are: *Valeriana officinalis L.*, *Maelissa officinalis L.*, *Thymus vulgaris L.*, *Mentha piperita L.* and so on. Finally, the author indicates the need to round up the process of technology in production and processing of the plants, from the productions of medicinal plants, through the small laboratories, small processing enterprises up to the manufactures corresponding preparations and balnis, as well as, buying it in the small pharmacies or exports. The author also mentions that small plantations of medicinal plants and enterprises can overgrown into medium and big plantations and enterprises, as well as, the necessary need capital and economics affects that could be realised by the development of the capacities small business and entrepreneurship engages on the countryside, especially SME s and small plantations of medicinal plants. Those are: the height of venture capital, profitability, possibilities of the exports, the importance it's for development villages, regions and even development all the country. For instance, for foundation small plantation of *Valeriana officinalis L.* (2000 kg dried mass per ha), it is needed about 3.2000 USD, in dinar equivalent value. 49% is for reproductive materials, 27% manpower, 13% drying, 10% machinery labour and 1% other expencies. For foundatoin small plantantion of *Maelissa*

ПРИКАЗИ КЊИГА

Проф. др Милан Р. МИЛАНОВИЋ

"ПРЕХРАМБЕНА ИНДУСТРИЈА СР ЈУГОСЛАВИЈЕ РАЗВОЈ-ПРОИЗВОДЊА-ПОТРОШЊА-КВАЛИТЕТ-ИЗВОЗ 1980-2000"

Крајем јула 2002. године у издању Друштва аграрних економиста Југославије и Института за економику пољопривреде у Београду, изашла је јединствена монографија *Прехрамбена индустрија СР Југославије*, аутора проф. др Милана Р. Милановића. Појављивање овог значајног монографског дела у ово време може се сматрати издавачким подвигом, што је омогућено финансијском подршком 23 предузећа, удружења, задружних савеза, банака и државних органа у СР Југославији.

Намера аутора је да, уз претходно појмовно редефинисање, комплексно аналитички сагледа услове и резултате развоја агроиндустријске производње у Југославији у развојном периоду од 1980. до 2000. године, односно у последње две деценије двадесетог века. Монографском анализом обухваћене су оне гране индустријске производње које се заснивају на преради пољопривредних производа (прехрамбени производи, пиће, сточна храна, дуван). У основи тежиште аутора је да се монографски размотре услови развојног просперитета до краја осамдесетих, односно узроци и последице рецесије деведесетих година 20-ог века, на плану производње, потрошње, квалитета исхране становништва, система квалитета производа и ефикасности аграрног извоза.

Монографија је штампана на 246 страна, укључујући и списак литературе од 69 библиографских јединица. Поред предговора аутора и увода, монографија се састоји од осам логички међусобно повезаних делова.

Први део монографије "Прехрамбена индустрија у светској економији", поред указивања на значај прехрамбене индустрије у глобалној економској структури, нарочито структури индустрије, посебно се истиче да она обавља процес прераде, дораде и припреме за непосредну финалну потрошњу око 60-80 % примарне пољопривредне производње, зависно од структуре дате пољопривредно-ресурсне основе и нивоа укупне економске и аграрне развијености појединих земаља. Учешће прехрамбене индустрије

officinalis, *Thymus vulgaris* and *Mentha piperita*, it is needed much smaller capital, because the expenses is smaller every year after first. Gross profit rate is about 68%, depending on sort plants and a price.

For foundation and work of a small enterprise for processing medicinal plants on the countryside, according to facts from year 2000, it is needed, at overage 2.5-10000 USD, in dinar equivalent value, 50% is representing foundational deposit, 40% equipment and machines and 10% of taxes and other expenses. The self ownership or rented office room or land, as well as a dryerout, it understand. Purchase it, might be increase that account for same times and than purchasing it might be in the last of phases a enterprise working. Reached annual gross income might be 1,2 to 4.000 USD, which might secure return of invested capital in 2 or 4 years.

The metod of working is comparison of statisticial facts, and the results are effects of economics and development.

Key words: medicinal plants, small business and entrepreneurship

Author's address:

Dr Ratomir Milanović
Beograd
SR Jugoslavija

у вредносној структури укупне индустријске производње различито је по регионима. У високо-развијеним земљама релативно је ниже учешће прехрамбене производње у односу на економски неразвијене земље. Глобално детерминишући значај прехрамбене индустрије развијених земаља проистиче из високог нивоа развијености њихове укупне економске структуре.

У оквиру овог дела монографије констатује се и чињеница да је прехрамбена индустрија једна од најдинамичнијих грана у светској економији крајем двадесетог века. Уочава се вишеструко динамичнији раст ове индустрије у земљама у развоју, него у развијеним земљама.

Прехрамбена индустрија је у последњој деценији прошлог века показала највећу релативну стабилност развојног тренда, у односу на раст укупне индустријске производње, што указује на њену стабилизирајућу улогу у развоју укупне привреде, а посебно пољопривреде.

Други део књиге под насловом "Агроиндустрија у економској структури СР Југославије" разматра питање: значај агроиндустрије уопште - структурно позиционирање; место агроиндустрије у друштвеном производу и спољно-трговинском билансу земље; запосленост радника; економски значај агроиндустрије у исхрани и породичној економији (потрошња становништва); и структурне промене привреде и агроиндустрије (промене територијално-гранске и гранско-производне структуре).

У овом делу аутор, зналачки и методолошки веома успешно, изводи констатације и закључке о месту и улози агроиндустрије у развоју националне економије. Наиме, глобална оцена се изводи компаративном анализом четири поуздана индикативна параметра: 1) удео у стварању друштвеног доприноса; 2) допринос кретању укупне запослености; 3) учешће у кретању спољнотрговинског биланса и 4) учешће у структури личне потрошње.

Комплексна анализа напред наведених производња параметара омогућила је аутору да закључи: "У привредно-индустријској и економско-социјалној структури Југославије, позиција агроиндустрије имала је и има релативно велики значај". Ако се има у виду чињеница да учешће прехрамбене индустрије у креирању друштвеног производа укупне агроиндустрије износи око 70%, онда се напред изведени закључак, пре свега, односи на допринос ове гране развоју привреде у целини, а посебно примарне пољопривредне производње у Југославији.

Трећи део монографије, "Развој агроиндустрије СР Југославије 1980-2000", у основи чини срж ове монографије. У овом поглављу се, поред општих

карактеристика и услова развоја агроиндустрије, детаљније обрађују (углавном по гранама, групацијама, али и по производима), неки важнији аспекти и индикатори развоја, а посебно трендови кретања укупне производње, остварени обим производње важнијих производа, организованост и промене својинске структуре, запосленост, величина предузећа и коришћење капацитета.

Утврђени трендови кретања укупне производње, остварени обим производње важнијих производа и констатован степен коришћења пројектованих и техничких капацитета у гранама и групацијама агроиндустријских делатности, представљају посебан допринос аутора, јер добијени истраживачки резултати могу бити од користи при утврђивању пословне агроиндустријске производње у предузећима, али и развојне политике ове делатности на нивоу ужих региона и земље као целине.

У **четвртом делу** монографије "Тржиште и политика цена агроиндустријских производа" аутор веома успешно критички анализира системе и политику цена агроиндустријских производа, у дефинисаним развојним периодима, и паритете цена у агроиндустрији (хоризонтални-међугрански и вертикални-међуфазни). Аутор посебно констатује да је испољена неусклађеност паритета цена агроиндустријских производа, како са ценама осталих производа тако и унутар агроиндустријске производње (хоризонтални и вертикални паритети) последица, углавном, недоследне примене важећих системских закона, односно административно регулисање цена путем владиних уредби и непосредних одлука република, чија су решења била доминантно у функцији одржавања социјалног мира и политичке стабилности, не водећи рачуна о неопходности развоја агроиндустрије.

У **петом делу** "Потрошња агроиндустријских производа, трошкови и квалитет исхране" анализирају се промене обима и структуре исхране, трошкови као и квалитет исхране становништва у Југославији. Аутор посебно истиче да према учешћу трошкова хране (од 54,3%) у укупним издацима домаћинства, Југославија има веома неповољну ситуацију у односу на земље ЕУ. У структури исхране југословенског становништва такође се запажају неповољне тенденције, јер се недовољно троше анимални производи (60% од нивоа развијених земаља) и угљени хидрати чији је извор воће и поврће.

Шесто поглавље "Квалитет пољопривредно-прехрамбених производа" односи се на питања стандардизације квалитета прехрамбених производа, са посебном анализом системско-правне регулативе ове области. Аутор

констатује да се постојећи прописи недоследно спроводе, а још увек нису у потребној мери ни хармонизовани са прописаним стандардима земаља ЕУ.

У седмом делу под насловом "Извоз агроиндустријских производа" даје се приказ остварених резултата у извозу агроиндустријских производа Југославије у компарацији са оствареним извозом других земаља. На основу посебних аналитичких поступака аутор је извршио рангирање свих европских земаља према вредности извоза на бази искоришћености фактора аграрног развоја (становништво и површина) и утврдио да се СР Југославија, у оквиру 42 рангиране европске земље, по вредности оствареног извоза пољопривредних производа у 1997. години, мерено према хектару укупне површине, на 33-ћем месту, према хектару обрадиве и ораничне површине на 34-том месту. Према оствареном извозу у 1998. години, мерено по једном становнику Југославија се налази на 35. месту а по једном пољопривредном становнику на 38. месту, а извоз мерен по једном активном пољопривредном становнику на 37. месту.

Осмо поглавље "Резиме и закључци" представља систематизовани приказ констатација, оцена и закључака у вези предмета истраживања у свим поглављима ове монографије.

*

* *

Резултати истраживања, садржани у монографији, имају вишеструки значај. Пре свега, утврђене су или верификоване законитости и тенденције у развоју агроиндустријске производње. Утврђен је развој прехранбене индустрије у последње две деценије 20. века, а компаративном методом у контексту домаћих и међународних макроекономских трендова и расположивих ресурса сагледана је, у одређеној мери, и њена развојна перспектива. Резултати овог истраживања представљају значајне показатеље и информације, који се могу користити при доношењу пословних одлука у предузећима, али и земље као целине за утврђивање оптималне структуре привредног, односно аграрног развоја.

У целини, монографија *Прехрамбена индустрија СР Југославије* проф. др Милана Р. Милановића, представља целовито научно дело, које има теоријску и практичну вредност. Примењена методологија у истраживању и појмовно рedefинисање прехранбене индустрије чини посебну вредност ове монографије.

Монографија је писана јасним и разумљивим стилем, коректним стручним језиком и у рационалном облику. Треба истаћи добру организацију научно-истраживачких поступака, логично повезивање утицаја и односа релевантних чинилаца, као и аналитичку вредност и тачност закључака, заснованих на резултатима истраживања.

Садржај, примењена методологија и резултати истраживања, препоручују ову монографију свима који се баве, теоријски или практично, истраживањем развоја привреде, економском и посебно агроекономском политиком и агроекономском производњом, да се она нађе на њиховом радном столу, односно у библиотеци.

Проф. др Јован БОГДАНОВИЋ

УПУТСТВО АУТОРИМА
(за израду научних и стручних радова)

Часопис **ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ** објављује научне и стручне радове, претходна сопштења, приказе књига и осврте. Сви радови подлежу рецензији. Уредништво се обавезује да примерак рецензираног рада са примедбама рецензената благовремено достави ауторима на исправке.

Молимо сараднике да се придржавају следећих упустава.

- Рад се предаје у два примерка откуцана на рачунару у програму **Word for Windows** са дискетом 3.5", у фонту **Times New Roman** - ћирилица **size 11**. Латиничне називе и апстракт на енглеском језику куцати у фонту **Times New Roman**, латиница **size 11**.
- **Обим рада:** до 10 страница (укључујући табеле, графиконе и слике). са проредом 1.5, највише 30 редова на страници. Препоручује се ауторима да у раду приказују само сводне, односно најнеопходније табеле.
- **Наслов рада: центриран, size 12, bold; међунаслови: size 11, bold italic. Називни-наслови и заглавља табела морају бити на српском и енглеском језику.**
- **Име аутора** наводи се испод наслова рада са академским, односно научним звањем, седиштем и називом организације запослења.
- **Литература** се даје на крају рада пре резимеа на енглеском. Библиографска јединица треба да садржи: презиме и име аутора, година издања, наслов рада, издавач, место издања и број стране. Уколико је реч о раду из часописа, неопходно је навести и назив часописа и број свеске. Библиографске јединице слажу се азбучним редом презимена аутора, односно наслова.
- **Апстракт и кључне речи**, са насловом рада и адресом аутора на енглеском језику дају се на крају рада (обима до 150 речи).

На крају рада се наводи пуна адреса аутора, са бројем телефона и E-mail адресом.

УРЕДНИШТВО